

**НАСЛЕЂЕ И СТВАРАЊЕ
СВЕТИ ЂИРИЛО :: СВЕТИ САВА
869-1219-2019**

НАСЛЕЂЕ И СТВАРАЊЕ
СВЕТИ ЂИРИЛО ✦ СВЕТИ САВА
869-1219-2019

INSTITVTVM LINGVÆ SERBICÆ
ACADEMLÆ SCIENTIARVM & ARTIVM SERBICÆ
PALÆOSLAVICA & SERBICA ANTIQVA II

**SANCTORVM CYRILLI & SABBÆ
PATRIMONIVM & POSTERIORA
QVÆ EO STRVCTA SVNT
DCCCLXIX–MCCXIX–MMXIX**

II

BELGRADI MMXIX

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

СТАРОСЛОВЕНСКО И СРПСКО НАСЛЕЂЕ 2

**НАСЛЕЂЕ И СТВАРАЊЕ
СВЕТИ КИРИЛО ∴ СВЕТИ САВА
869–1219–2019**

II

БЕОГРАД 2019

УРЕДНИЦИ

ДР ЈОВАНКА РАДИЋ, ДР ВИКТОР Д. САВИЋ

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

ДР МАРТА Ж. БЈЕЛЕТИЋ, ДР ЂОРЂЕ П. БУБАЛО, ДР ДРАГАН ВОЈВОДИЋ,
ДОПИСНИ ЧЛАН САНУ, ДР ИЛОНА ЈАНИШКОВА, ДР ГОРДАНА
ЈОВАНОВИЋ, ДР ЉИЉАНА ЈУХАС-ГЕОРГИЈЕВСКА, ДР ИВОНА КАРАЧОРОВА,
ДР АЛЕКСЕЈ МСТИСЛАВОВИЧ ПЕНТКОВСКИ, ДР СРЂАН ПИРИВАТРИЋ,
ДР ЈОВАНКА РАДИЋ, ДР МИЛАН РАДУЈКО, ДР † ЗДЕНКА РИБАРОВА,
ИНОСТРАНИ ЧЛАН МАНУ, ДР ВИКТОР Д. САВИЋ, ДР ВАЊА СТАНИШИЋ,
ДР † ДИМИТРИЈЕ Е. СТЕФАНОВИЋ, ДР ЈЕЛИЦА СТОЈАНОВИЋ,
ДР ЈОАНИС ТАРНАНИДИС, АНАТОЛИЈ АРКАДЈЕВИЧ ТУРИЛОВ,
ИНОСТРАНИ ЧЛАН САНУ

РЕЦЕНЗЕНТИ

АКАДЕМИК ГОЈКО СУБОТИЋ
АНАТОЛИЈ АРКАДЈЕВИЧ ТУРИЛОВ, ИНОСТРАНИ ЧЛАН САНУ
АКАДЕМИК ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЦОР

REDEGERVNT

DR IOHANNA RADIĆ, DR VICTOR D. SAVIĆ

REDACTORVM COLLEGIVM

DR MARTHA Ž. BJELETIĆ, DR GEORGIVS P. BUBALO, DR AMATVS VOJVODIĆ,
ACADEMIÆ SOCIVS EPISTOLARIVS, DR HELENA JANYŠKOVÁ,
DR SVPERBA JOVANOVIĆ, DR LILIA JUHAS-GEORGIEVSKA, DR IOHANNA
KARACHOROVA, DR ALEXIVS MSTISLAVI F. PENTKOVSKIY,
DR SERGIVS PIRIVATRIĆ, DR IOHANNA RADIĆ, DR CARVS RADUJKO,
DR † SIDONIA RIBAROVA, ACADEMIÆ MACEDONICÆ SOCIA EXTERNA,
DR VICTOR D. SAVIĆ, DR IOHANNINVS STANIŠIĆ, DR † DEMETERIVS
E. STEFANOVIĆ, DR LENA STOJANOVIĆ, DR IOHANNES TARNANIDIS,
ANATOLIVS ARCADII F. TURILOV, ACADEMIÆ SOCIVS EXTERNVS

RECENSVERVNT

QVIETVS SUBOTIĆ, ACADEMIÆ SOCIVS ORDINARIVS
ANATOLIVS ARCADII F. TURILOV, ACADEMIÆ SOCIVS EXTERNVS
IASME GRKOVIĆ-MAJOR, ACADEMIÆ SOCIA ORDINARIA

ОУЕЖЕОУКО
 МНАУНА
 УЕШЕУННИ
 ТИПАКЪИ
 ОИЗКЪСТЬ
 ТТКОАНЫХЪ
 НАЕКЕЩЕХЪ
 ТА
 КОЖЕПРЕДАШЕНА
 МЪКЪКЪШЕН
 И
 СКОНИСАМОКН
 ДЪЦНИСЛОУГЫС
 КЕСИИЗВОЛНСЕ
 ИМНЪХОУЖЪШЮ
 ИСПРЪКАПАКЪ
 ХЪКЪНГТИНДО
 ПО
 РЕДОУПИСАУНТЕ
 БЕСЛАВЪНЫИФЕ
 ОФНЛЕДАРАУОУ
 МЪИШНОИХЪ
 ЖЕНАОУИНАЛСЕ
 ИСИСЛОВЕСЪХЪ
 ТВАРЪЖДЕНИИ
 КИКАНИИРОДА
 ЦРАИЮДЕИГИКА
 ИЕРЪНЕТЕАЪИМЕ
 НЕМЪЗАХАРИА

ОИФНМРАИСА
 КНАНАИЖЕНАИ
 ГОУДЪЩЕРАИИАРО
 НЪИМЕНЕМЪИ
 ЛНАКЪТЬБЕА
 ШЕТАЖЕУКАПАА
 ВЕДНАПРЕДЪБГО
 МЪХОДЕЩАКЪЗА
 ПОКЪДЕХЪКЪХЪ
 ИОПРАКДАНИИ
 ХЪГНИХЪБЕСПО
 РАКАИИЕБЪИМА
 УЕДАПОНЕЖЕБЪ
 ИИЛНСАВЪФЪНЕ
 ПЛОДЫИОКАЗА
 МАТАРЕКЪШАВЪ
 ДНЕХЪКОИХЪБЪ
 АШЕТАБЫСЛОУ
 ЖЕЩЮИМОУКЪ
 УИНОУУРЕДЫСКО
 ИИПРЕДЪБГМЪ
 ПОУБЫУАЮИИ
 РЪИКОМОУКЪЮ
 УИСИМОУПОКА
 ДИТИВЪШЪДЪ
 ШЮКЪЦРИКЪГНИЮ
 ИКИЕМАНОЖЕСТВО
 ЛЮДНИБЪМАИ
 ТВОУДЕИКЪИЪ

Рашко-хиландарско четворојеванђеље, друга четвртина XIII века
Манастир Хиландар, бр. 22
л. 89а, почетак Јеванђеља по Луки, ћирилица
(слика с ликовном дорадом)

С А Д Р Ж А Н
CONTINENTVR IN HOC LIBRO

I

РАНА ИСТОРИЈА

- Предраг М. Коматина, Рани јужнословенски етноними
и питање порекла и постанка јужнословенских племена 3
Predrag M. Komatina, Early South Slavic Ethnonyms
and the Issue of Origin and Genesis of the South Slavic Tribes 27
- Bohumil Vykypěl, Romana Jakobsona *Počátek národního
sebeurčení v Evropě* a význam cyrilometodějské misie 29
Bohumil Vykypěl, Roman Jakobson's *The beginnings
of National Self-Determination in Europe* and the Importance
of the Cyrillo-Methodian Mission 35

ВРЕМЕ ФОРМИРАЊА СТАРОСЛОВЕНСКОГА ЈЕЗИКА

- Валерия С. Ефимова, К вопросу о путях формирования
старославянского лексического фонда:
о некоторых переводческих установках св. Кирилла 39
Valeriya S. Efimova, Contribution to the Study of the
Formation of the Old Church Slavonic Lexical Corpus:
Saint Cyril's Translation Principles 54
- Александар Б. Лома, «Светлое оружие»
Кирилло-мефодиевский перевод псалмов
и славянская устнопоэтическая традиция 55
Aleksandar B. Loma, "Shiny Weapons". Cyrillo-Methodian
Translation of the Psalms and Slavic Oral Poetry 71

Алексей Мстиславович Пентковский, Славянский перевод Евангелия и его использование в богослужении в IX (посл. треть) — XI вв.	73
Aleksey Mstislavovich Pentkovskiy, Slavonic Translation of the Gospel and Its Liturgical Use between the Last Third of the 9 th and the 11 th Century	148

СТАРА ЛЕКSIKA

Виктор А. Баранов, Статистический анализ одно- и двухкомпонентных лингвистических единиц Ассеманиева Евангелия	155
Viktor A. Baranov, Statistical Analysis of One- and Two-Component Linguistic Units in the Codex Assemanius	179
Petra Stankovska, Zápís staroslověnské spojky a částice <i>ašte/aće/ešte</i> – <i>ěšte/ěće</i> – <i>eče</i> v nejstarších staroslověnských památkách	197
Petra Stankovska, Written Forms of the Old Church Slavonic Conjunction and Particle <i>ašte/aće</i> – <i>ěšte/ěće</i> – <i>eče</i> in the Earliest Old Church Slavonic Monuments	210
Ilona Janyšková, Staroslověnské názvy pro boj a válku z pohledu etymologického	211
Ilona Janyšková, Old Church Slavonic Names for Battle and War from an Etymological Point of View	220
Helena Karlíková, Některá významová specifika staroslověnského lexika a jejich odraz ve starších fázích slovanských jazyků (z hlediska etymologie a historické sémantiky)	221
Helena Karlíková, Some Semantic Peculiarities of the Old Church Slavonic Lexicon and Their Reflection in the Early Phases of Slavonic Languages (from the perspective of etymology and historical semantics)	229
Снежана М. Петровић, Трагови раних словенско-турских језичких контаката (на материјалу старословенских споменика)	231

Snežana M. Petrović, The Traces of Early Contacts between the Slavic and Turkic Languages (based on the lexical material from Old Church Slavonic documents)	252
† Зденка Рибарова, О Речнику македонске редакције црквенословенског језика	253
† Zdenka Ribarova, On The Dictionary of the Macedonian Recension of Church Slavonic	259
Лилјана А. Макаријоска, Лексичките слоеви во македонските и српските апостоли од XII до XIV век	261
Liljana A. Makarijoska, Lexical Layers in Macedonian and Serbian Apostles from the 12 th –14 th Centuries	280
 СРПСКИ СПОМЕНИЦИ И ЊИХОВ ЈЕЗИК	
Вања Станишић, Минхенски азбуквар и његове иновације и архаизми	285
Ваня Станишич, Мюнхенский абecedарий и его иновации и архаизмы	304
Јоханес Рајнхарт, Српскословенске јеванђељске перикопе Велике седмице у Бечком октоиху (cod. Vindob. Slav. No 46)	305
Johannes Reinhart, Serbisch-kirchenslavische Evangelienperikopen der Karwoche in einer Wiener Oktoëchos-Handschrift (cod. Vindob. Slav. Nr. 46)	322
Марија Д. Вучковић, Српскословенске сложенице с интензификаторском компонентом ‘три’	323
Marija D. Vučković, Serbian Church Slavonic Compounds with the Intensifying Component ‘Three’	359
Марина Ф. Курешевић, Од књишког ка вернакуларном: два начина језичког изражавања у списима светога Саве	361
Marina F. Kurešević, From the Literary to the Vernacular: Two Modes of Linguistic Expression in the Writings of Saint Sava ...	382

II

САВА ЗАКОНОДАВАЦ

Виктор Д. Савић, „Образник светога Саве Српскога“ О датовању предлошка јединога српскословенскога преписа Студеничкога типика	385
Viktor D. Savić, “Saint Sava’s Typikon.” The Dating of the Model for the Only Serbian Church Slavonic Manuscript Copy of the Studenica Typikon	429
Елена Владимировна Белякова, Особенности славянской церковноправовой традиции от солунских братьев до Саввы Сербского	433
Elena Vladimirovna Belyakova, The Features of the Slavonic Canonical Tradition from the Thessalonian Brothers to Saint Sava of Serbia	456
Срђан Н. Шаркић, Један правноисторијски прилог о Законоправилу светога Саве	461
Srđan N. Šarkić, A Contribution to the Study of the Nomokanon of Saint Sava from the Perspective of Legal History	470
Зорица В. Никитовић, Семантичко-деривациона група законъ у Законоправилу светог Саве и српској језичкој традицији	471
Zorica V. Nikitović, Formative-Semantic Group -закон- in St Sava’s Nomokanon and the Serbian Linguistic Tradition	497
Станоје Бојанин, Заповести светих отаца из Требника библиотеке манастира Зограф (рукопис бр. 50)	499
Stanoje Bojanin, “Zapovesti svetih otaca” (“The Commandments of the Holy Fathers”) from the Trebnik of the Monastery Zographou Library (Manuscript No 50)	522
Ђорђе П. Бубало, Извод из Епитимијног номоканона у Ковиљском и Софијском препису Душанова законодавства и његов руски предлогак. Пролегомена за реконструкцију историје текста млађег Епитимијног номоканона	525

Đorđe P. Bubalo, The Digest of the Penitential Nomokanon in the Kovilj and Sofia Manuscript Copies of the Code of Emperor Dušan and Its Russian Prototype. Prolegomena to Reconstructing the History of the Text of the Later Version of the Penitential Nomokanon	586
--	-----

САВИНИ УЧЕНИЦИ

Драгиша П. Бојовић, Богоносни наставник Сава и његови богоносни ученици	593
Dragiša Bojović, God-Bearing Teacher Sava And His God-Bearing Students	604
Aleksander E. Naumow, Obecność św. Arsenija Serbskiego w cyrylickich rękopisach w Polsce w kontekście zagadnień regionalizmu	607
Александр Е. Наумов, Воспоминание св. Арсения Сербского в кириллических рукописях в Польше в контексте вопроса регионализма	627

СЛУЖБЕ СЕТОМЕ САВИ И ДРУГИМА

Татјана С. Суботин-Голубовић, Служба светим апостолима Вартоломеју и Варнави као пример особеног састава рукописа бр. 361 Архива САНУ	631
Tatjana Subotin-Golubović, Service to the Holy Apostles Bartholomew and Barnabas as an Example of the Peculiar Composition of the Manuscript SASA Archive No. 361	650
Наташа Половина, „Са звуком духовним свирао си красно“. Символика музичких инструмената у култним списима посвећеним светом Тирилу и светом Сави	651
Nataša Polovina, “With Spiritual Sound, You played Divinely”. The Symbolism of Musical Instruments in Religious Writings Dedicated to Saint Cyril and Saint Sava	659

Сергей Юрьевич Темчин, Модели построения канонов древнейшей службы свт. Савве Сербскому: канон «Светоносное и световидное...»	661
Sergey Yuryevich Temchin, Models for Constructing the Canons in the Earliest Hymnographic Office to St Sava of Serbia: the Canon “The Light-Bringing and Light-Looking...”	680
Миланка Убипарип, Теодосија Хиландарца Служба светоме Сави без мале вечерње	681
Milanka Ubiparip, Teodosije of Hilandar’s “Service to Saint Sava” without the Small Vespers	700
Наталья Васильевна Рамазанова, Нотированные Службы в рукописях XVII века двум святым иерархам: св. Савве Сербскому и св. Петру Киевскому в русских певческих рукописях	707
Nataliya Vasilievna Ramazanova, Notated Services in 17 th -Century Manuscripts Dedicated to the Holy Archbishops Saint Sava and Saint Peter of Kiev in Russian Poetic Manuscripts	720

СТАРИ СПОМЕНИЦИ

Душица Д. Грбић, Стоглав светог Генадија, патријарха константинопољског, у српскословенским преписима	723
Dušica D. Grbić, Old Serbian Church Slavonic Manuscript Copies of Stoglav by Saint Gennadius, Patriarch of Constantinople	741
Љупка Васиљев, Нова варијанта похвалног слова архистратизима Михаилу и Гаврилу Климента Охридског	743
Ljupka Vasiljev, A New Variant of the “Encomium on the Archangels Michael and Gabriel” by Clement of Ohrid	750
Томислав Ж. Јовановић, Варијанта Варуховог откровења из рукописне збирке А. И. Хлудова	767
Томислав Ж. Ђованович, Вариант Откровения Варуха из собрания рукописей А. И. Хлудова	773

КА НОВОМЕ ДОБУ ✧ ЛИКОВНА УМЕТНОСТ

- Ивона Карачорова, Още веднџ за свещеноинок Макарий
и славянското книгопечатане на Балканите 783
- Ivona Karachorova, Revisiting Priestmonk Makarije
and Slavonic Print Publishing in the Balkans 801
- Иванка Й. Гергова, Образите на св. Сава Срџбски
в бџлгарското изкуство през XVIII и XIX век 803
- Ivanka Y. Gergova, Depictions of Saint Sava
in Bulgarian Art in the 18th and 19th Centuries 825
- Владимир М. Симић, Између Жефаровића и Соларића:
промена историјске слике светих Ђирила и Методија
у другој половини XVIII века 849
- Vladimir M. Simić, Between Žefarović and Solarić:
A Change in the Historical Perception of Cyril and Methodius
in the Second Half of the 18th Century 861
- Игор Б. Борозан, Од локалног до општег: сликарство
и уобличавање култа светих Ђирила и Методија у српској
и југословенској култури XIX и прве половине XX века 867
- Igor B. Borozan, From the Local to the General: Painting
and the Shaping of the Cult of Saints Cyril and Methodius in
Serbian and Yugoslav Culture in the 19th and the First Half of
the 20th Century 883

ИЗ СТАРИНЕ ДО ВУКА

- Марта Ж. Бјелетић, Од светог Ђирила преко светог Саве
до Вука (именице средњег рода на *-ије* у Вуковом речнику
и у Вуковој постојбини) 899
- Marta Ž. Bjeletić, From Saint Cyril, through Saint Sava,
to Vuk (Neuter Nouns Ending in *-ije* in Vuk Karadžić's Dictionary
and in His Ancestral Region) 915

САВА ЗАКОНОДАВАЦ

ВИКТОР Д. САВИЋ

„ОБРАЗНИК СВЕТОГА САВЕ СРПСКОГА“

О ДАТОВАЊУ ПРЕДЛОШКА ЈЕДИНОГА
СРПСКОСЛОВЕНСКОГА ПРЕПИСА
СТУДЕНИЧКОГА ТИПИКА

У прилогу се проматра време састављања Студеничкога типика, посебне варијанте српског превода-прераде грчког Евергетидскога типика. С једне стране, разматра се динамика рада на Студеничком типикју, с друге стране – време његова званичног писања, уз утврђивање односа између Аверкијева преписа и оригинала Типика.

Кључне речи: Студенички типик, Хиландарски типик, свети Сава Српски, писар Аверкије

Једини српскословенски рукописни текст Студеничкога типика (даље у тексту: СТ) представља позни Аверкијев препис из 7127 (1618/1619) године,¹ сада у конволуту од 188 листова хартије (XVI + 172), увезан с другим важним саставима, у Шафариковој збирци

* Виктор Д. Савић, Филолошки факултет Универзитета у Београду; Институт за српски језик САНУ.

Прилог, који је настао у оквиру пројекта „Обрада старог српског писаног наслеђа и израда Речника црквенословенског језика српске редакције“ (бр. 178030), подржаног од Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, прочитан је у краћој и нешто другачијој форми на VI националној конференцији византолога у Српској академији наука и уметности у Београду, 2015. године.

¹ Писар је данас познати монах Аверкије, родом из Херцеговине (ѧ, тј. монахъ ѿт[ъ] землѣ херцѣга, запис у Панагирику за децембар из 1625, Хиландар, бр. 442, 644б). Писар је оставио трага у Добруну, Никољу, Студеничкој испосници. На Светој Гори је боравио у Карејској испосници, где је преписао најобимнију скупину рукописних књига, данас у ризници манастира Хиландара (в. Богдановић 1978: бр. 410, 439–444). Аверкијево дело прати се од 1615. до 1633. године, када је израдио 16 књига (Синдик 1995: 380); за каталошки преглед свих његових рукописа в. Синдик 1995: 385–391; о атрибуцији дела књижне целине у којој су СТ и ЖС – овоме писару – в. Синдик 1988: 201 и нап. 16, 203 (раније је писар био анониман, уп. Поповић П. 1924: 29).

Народног музеја у Прагу, IX Н 8 (Š 10).² Најважније међу тим пратећим саставима јесте Савино Житије светог Симеона (даље ЖС), које је нумерисано као прво слово, очито Типика (Вуловић 1895: 180–181, Поповић П. 1924: 25, 29, Поповић П. 1938: 285–286): слово „Ѧ о наслѣдовани с(вѣ)т(а)го манастира сего, 79а.³ Каснијим преповезивањем ЖС је измештено иза СТ, после неколико мањих целина, одмах након Немањине Студеничке повеље из времена око 1196. године (даље СП; уп. Поповић П. 1938: 284), што се може показати важним.⁴ И неаутентична СП означена је као прво слово, из чега се види да је нумерација неодговарајућа у укупном поретку, макар

² Старији део рукописа названог „Цароставником манастира Студенице“ писан је у последњој четвртини XVI века (л. 119–172) и испред њега је увезан део који је припадао Аверкију из 1618/1619 (л. 1–118); неки листови исписивани су у XVIII веку, али нису сви попуњени (конволут је могао бити формиран управо у томе stoleћу, уп. Синдик 1992: 401). Сам назив „Цароставник“ забележен је у запису из 1725. године (Младеновић 1986: 219). Карловачки ђакон Самуило (Маширевић), каснији патријарх српски, посудио је рукопис на обраду Павлу Јосифу Шафарику, те је тако он завршио заједно с другим Шафариковим рукописима у Прагу. Први на рукопис скреће пажњу П. Ј. Шафарик, дајући кратак опис с основним запажањима о језику (SCHAFFARIK 1831: 26–27, No 71; такав опис Шафарик доноси и касније, ŠAFAŘIK 1865: 203–204, No 108; уп. 2004: 146–147), да би потом дао поједине примере из њега у огледу о српској писаној и језичкој прошлости (SCHAFFARIK 1833: 14, 15, 18, итд.), и да би штампао ЖС (ŠAFAŘIK 1870 [1851]). Подробнији опис Студеничког цароставника даје Шафариков унук, млади Константин Јиречек (1874: 132–137), први издавалац СТ (1874: 138–181). После Јиречекова издања, због генетске везе с Хиландарским типиком, СТ ће обично бити даван у изводу (и Шафарик је, независно од тога, раније објавио само две кратке главе, 24–25, SCHAFFARIK 1833: 119–120); потпуно издање у склопу целог зборника, јавиће се релативно касно, фототипски и рашчитано (1992, 1994; в. Извори, СТ). За подробан археографски опис и ранију литературу в. Синдик 1988: 200–203, бр. 23; уп. VAŠICA–VAJS 1957: 305–309, No 144; Грозданивић-Пајић 1968: 453–454, бр. 22; Синдик 1992: 401–402; ШПАДИЈЕР и др. 2015: 85–89, бр. 24; РАКИЋ 2019.

³ Други препис ЖС је рускословенски, настао у самој Студеници између 1751. и 1757/1760, некада у поседу Милоша С. Милојевића, данас у Свеучилишној књијници у Загребу, R 4186, без свршетка (1а–8б) (Мошин 1964: 208–211, No 26; Синдик 1992: 403, нап. 5; снимци у прилогу после стр. 418; уп. Стојановић 1885: 263–264). У тзв. Студеничком зборнику из Заграда преписане су и три главе СТ, 4–6 (л. 45а–47б), последња непотпуна (Мошин 1964: 209; Стојановић 1885: 265). Постоји, такође, неколико летописачких извода које је упоредио и заједно представио Владимир Ђоровић (1928: XV–XXI).

⁴ У склопу Аверкијева дела књиге СТ се излаже на листовима 1а–71а; СП: 74б–78б; ЖС: 79а–117а.

у једном случају, ако не и у оба; у изгледелом, до сада неваљано читаном заглављу стоји: слово ѧ ѡ сѣлѣ(хъ) славѣши(хъ) с(вѣ)т(о)мъ · монастирѡ сѣмъ, 74б. У суштини, ЖС представља опширну прераду 2. и 3. главе Хиландарског типика (ХТ), чија 2. глава практично почиње истим речима: слово ·ѣ· о наслѣгени с(вѣ)таго сего манастира, ба. Ненумерисаној, уводној (тј. 1) глави ХТ данас нема трага у Студеничком цароставнику, као што ни у ХТ нема места једној повељи попут СП. Ипак, набројани делови оба кодекса имају места у једној идеалној структури која би се могла склопити за ктиторски типик, односно правни зборник (доцније, с проширеним саставом назван „цар(о)ставником“, в. нап. 2) најугледније монашке установе у Србији, манастир Студеницу. Уколико је првобитни зборник садржао и СП и ЖС, њихов редослед није се морао променити: логично је да ктиторово казивање о оснивању манастира и даровима (из 1. лица) долази испред приповедања о ктитору и његовој задужбини након његове смрти (из 3. лица).⁵ Теолошки увод попут онога у ХТ могао је красити почетак кодекса, овога пута можда саопштен из перспективе двојице Немањиних синова, и Стефана поред Саве (Немања је, на првоме месту, ктиторство над Студеницом

⁵ СТ је, вероватно, у себе укључивао и СП, како је то запазио Павле Поповић, доделивши повељи друго место међу главама (1938: 284–285), с чиме се сложио и Ђорђе Сп. Радојичић (1951–1952: 154–155). Немања је своју даровницу, очито, издао пре замонашења, али форма пренета у Студеничком цароставнику није аутентична (такође, она не припада ни Аверкијевој руци), него је, како је претпоставио Радојичић, преписана 1688–1690. или 1717–1737 (нав. место); слично просуђује и Надежда Р. Синдик, слободно сужавајући време настанка акта на 1717. годину (1992: 412–414). О садржају изворне СП и о „незграпности“ сачуваног „фалсифакта“, насталог из побожних побуда, писао је Сима Ђирковић (1974: 318, 311–319). Ипак, нешто од преосталог текста СП могло је потицати из ранијег предлошка (уп. Синдик 1988: 201–202). За разлику од типика који је ктитор могао, а није морао издати, попис својих дарова морао је саставити јер без таковог инвентара „ктиторске установе нису постојале“ (Троицки 1935: 113–114); занимљиво је да је βρέβιον из ЕТ у 3. глави ХТ „преведен“ као хрисовуља (уп. Троицки 1935: 116): к'нигы же приложис'мо. такожде и с(вѣ)тыѣ сѡуды, и в(о)ж(ь)ствѣныѣ иконы. пачѣ же и с(вѣ)тыѣ ризы и закѣсы. и в'сакоуѡдѣ всака красота. и пакы братѣи на потребуѡ т'ѣлес'ноуѡ что могоуше. о нихъ же вамъ по[о]добаеть хотещи'и'мъ оубѣдѣти въ хрѡсоволеѡ ОТ, 169а. Слично место је у ЖС: и села прѣдавѣ и сѣ инѣди правдани монастирю . иконы и сѣсѣды ч(ь)ст(ь)ныи и кннгы , и ризы , и закѣсы . и иже сѣт' писана въ златопечат'нѣи повелѣи его · пачѣ ж[е] и въ цр(ь)к(ь)ви написано на стѣнѣ, 81б–82а. Српски владар и ктитор манастира Хиландара и Студенице, дакле, попис својих дарова укључивао је у оснивачки акт у форми повеље.

написмено предао Стефану, Троицки 1935: 103).⁶ Оваквоме редоследу није сметња чињеница да у Студеничком цароставнику позив игуману да благослови читање (ω(τ)ъче , бл(аго)с(ло)ви, 79а), сходно 43. глави Типика, стоји само уз почетак ЖС, зато што у ХТ ово стоји испред првих двеју глава (1а, 6а), па је, дакле, исто могло стајати и уз теолошки увод у СТ, уколико је њега било. Типик у ужем смислу речи почињао је од 4. главе, као и данас (1а).⁷ Аверкијев предложак је, по свему судећи, био оштећен (уп. Поповић П. 1924: 29), али не насумично, него је био распарчан по целинама и накнадно препевезан (уп. Синдик 1988: 201). То може бити у вези с интервенцијама у појединим његовим деловима што би временом довело до слабљења физичке, књижне везе међу њима (у повезу), тако да су неки делови раније раздвојени од целине, па су можда већ и пре Аверкијева времена могли бити изгубљени.⁸ Променама је прво подлегала оснивачка повеља која је још у предлошку вероватно била укључена у форми Стефанове потврде Немањина акта, без посебних прописа за монахе који су сада били обухваћени пуним типиком, да би у време потоњих владара могла бити знатније допуњавана, па и мењана (уз подразумевану

⁶ Обично се Савин увод с почетка ХТ смешта после ЖС као прве главе (Вуловић 1895: 181), тј. на треће место у првобитној структури СТ (Радојичић 1951–1952: 156).

⁷ Редослед првобитног црквеноправног зборника за манастир Студеницу, дакле, могао је бити следећи: 1. глава – преузета из ХТ с мањом прерадом, пре свега у заглављу; 2. глава – оснивачки акт; 3. глава – ктиторско житије (донекле слично о овоме мисли Надежда Р. Синдик, допуштајући да је прво место могло припадати оснивачкој повељи, при чему се наслов „О наследованији“, наводно односио на њу, 1992: 411–412); 4–43. глава – дисциплински прописи за манастир, углавном из ХТ. С друге стране, у ЖС, на месту где се говори о даровима манастиру и о писању повеље на црквеном зиду, најављује се слушање тих речи „напред“ у истој књизи, што се на први поглед опире исказаној логици: иакоже слышите и въ книгѣх[ъ] сихъ напредѣ о томъ словѣ, 82а. Не треба, стога, сасвим искључити могућност да је оснивачки акт долазио после ктиторског житија. Ипак, употребљеним глаголом, као несвршеним – ако га тако схватимо – у презенту (слышати, в. SJS: s. v.), изречена је права садашњост, а не будућност, што доводи у питање разумевања прилога напредѣ (‘раније, испред’ или ‘даље, ниже’ у целини), што отвара питања која овде не можемо решавати.

⁸ Све се ово одражава на Аверкијев рукопис (в. нап. 4), с тим што је повеља у његову препису накнадно могла бити избачена и замењена новим преписом, на приближно истом броју листова за које се види да су били исечени (уп. Синдик 1992: 412, 414).

потврду), што је условило парчање целине, а у неким другим околностима, вероватно након распада Немањићке Србије, и нарушавање првобитног књижног поретка.⁹

Неформални, али свакако традиционални назив Типика стоји на месту заглавља, изнад наслова 4. главе, киноваром, словима мањим од насловних: *образ[ь]ник(ь) с(в)т(а)го савы срѣб(ь)скаго*, 1а. Њега је Аверкије преузео из предлошка (где је накнадно био унет, у складу с „усменом“ традицијом),¹⁰ као и делове историјског записа које је интегрисао у својој белешци – запису на крају Типика. У том запису на листу 71б понавља се овај назив (*образ[ь]ник(ь) с(в)т(а)го савы срѣб(ь)скаго*),¹¹ саопштава се време и место преписивања, да би се, по нашем уверењу, у остатку пренео (уз делимично парафразирање) окамењени садржај [накнадно] забележених речи, у додатку преписиваног текста. На кључном месту где је датовање Типика и [Симеонове смрти] у пренетој реченичној структури запажамо изостанак обележја зависне временске реченице (нпр. *егдаже*) да би информација била потпуна и смислена, али и конструкција граматички правилна, уколико су податак о свршетку Типика и Симеонову престављењу првобитно чинили једну синтаксичку целину. Ипак, без обзира на предлошак, Аверкије у своме запису под годином

⁹ Запазивши да испред Аверкијева преписа СТ има више празних листова, Павле Ивић допушта могућност да је СТ одувек почињао од 4. главе, тј. да искоришћени предлошак није био оштећен (1998: 114). То није немогуће, када се има на уму да СТ једноставно прескаче 42. главу о Карејској ћелији (иако би се могло очекивати регулисање односа за нове Савине испоснице с матичним манастиром, Студеницом). Ипак, празни листови не говоре томе у прилог, већ сведоче о писареву колебању у поступку (а то може бити узроковано стањем у предлошку) или другим, неоствареним намерама. Чак је 16 сачуваних листова првобитно остало неискоришћено (1618/1619); то је довољно простора за један врло обиман састав (на пример, готово пола ЖС могло је бити исписано на толиком броју листова, уз остављање великих маргина).

¹⁰ Исто заглавље стоји и у Студеничком зборнику из Загреба, писаном 50-их година XVIII века (Моћин 1964: 209; в. нап. 3).

¹¹ У Аверкијеву рукопису слово „јер“ више личи на „дебело“ (ѣ), него на „танко“ (ь). Ради се, међутим, само о доследној графичкој стилизацији сагласној читава писареву поступку. Пошто су ова два знака графички међусобно неутралисана и није могуће спровести јасну дистинкцију (то се најбоље види по писању „јери“), опредељујемо се за пренос „танким јер“, осим у случају „високог јер“ (уп. Јовановић Г. 2011: 115, нап. 3); у обичном писму, иначе, Аверкије у ресавској традицији разликује јерове. О Аверкијеву брзопису в. нап. 16.

6708. подразумева, пре свега, време настанка Типика.¹² Такође, треба напоменути да би уметнути глагол рѣци морао би бити деагентизован, повратни (рѣ(ѣ) се), да би формулација имала смисла (са значењем уопштеног извора информације: „каже се“, тј. „наводно, како се казује“).¹³ Оба недостатка сведоче о пасивном односу писара у репродуковању жељене информације, што у другим околностима не би било својствено Аверкију (в. ниже).

Пр. 1. Ћи типикъ си рѣ(ѣ) (ѣ) образ[ѣ]ник(ѣ) . с(ѣ)т(а)го | савы сръб(ѣ)-скаго, прѣпис(а) се , въ лѣт[о] зрѣкѣ . | ... въ бѣ прѣжде | нас(ѣ) съпис(а)нь рѣкою с(ѣ)т(а)го савы , въ лѣт[о] рѣ(ѣ) | ѡ ѡ . (6708, тј. 11[99], в. нап. 14) [(?)] прѣстави с(ѣ) г[о]с[по]д[и]нь сѣмѣон(ѣ) :

Ово нас наводи на закључак да се раније радило о маргиналној забелешци, која је могла бити изведена у неколико редова, у слободном простору, очекивано на десној спољној ивици, будући да се нашла на линији обрезавања, па су њени ситнији делови потрвени – било опсецањем, било додиром, током употребе. Треба напоменути да, без обзира на предложак, Аверкије у своме запису под годином 6708. подразумева, пре свега, време настанка Типика.

Језгро овога записа не само да делује аутентично садржином и прецизним преношењем године за коју се обично узима да је година Немањине смрти (без непосредне везе са ЖС где се та година саопштава, с другачијом формулацијом у односу на ЖС и ХТ¹⁴), него

¹² Види се то по постојању структурне везе између првих двеју комуникативних реченица. Њихови граматички модели су упоредиви – обе реченице су с пасивном конструкцијом, прва с рефлексивним, друга с партиципским пасивом, с подударно формираним временским одредбама (тј. хронолошким индикацијама), на истим позицијама у реченици – то су предлошко-падежни ирази, въ лѣт[о] зрѣкѣ / въ лѣт[о] ... ѡ ѡ.

¹³ Осим уколико уместо парентезе овде немамо пренос агенса из претходне структуре, по смислу (опкорачење), садржаног тамо у агентивној одредби, а овде подразумеваног као субјекта у 3. лицу – [свѣтын сава] ... рѣ(ѣ), што је мало вероватно. За другачије тумачење в. Младеновић 1986: 221–222 (Въ лѣ(то) рѣ(ѣ)но).

¹⁴ Ђ. Сп. Радојичић је, за разлику од Љуб. Стојановића (Стојановић 1902: 293–294, No 1066), сматрао да се година ѡ ѡ односи на Симеонову смрт, не на време писања Типика, и да је преузета из последње главе ЖС (Радојичић 1951–1952: 151–152, с литературом; уп. Младеновић 1986: 222–223). Цело то место у ЖС овако гласи: прѣставленіе же быс(тъ) бл(а)женомоу ѡ(тъ)цоу и хититоруу г[оспо]д[и]ноу сѣмѣоноу . въ лѣт[о] ѡ ѡ . (6708, тј. 1199, в. ниже) и(ѣ)с(ѣ)ца фѣр[ѣ]в[а]ра . въ , г[і] . д(ѣ)нь . прѣложн се къ въ[ѣ]тномоу бл(а)женствѣ 115а–115б. Наравно, преузимање података с редукијом

преноси и један изворни именички облик из XIII века с особеном адаптацијом грецизма (словенским *v* пренет је грчки самогласник другачије вредности, будући да се нашао у суседству сонаната), *но-моканьнъ* < грч. *νομοκωνών* (уп. Поповић И. 1955: 126–127; Vasmer 1944), карактеристичан за протограф Типика (в. пр. 11.7), необичан у каснијем времену (в. стање у МТ, нав. пр.). Аверкије преписује окамењену основу, додавши јој осавремењени наставак за облик који је, с обзиром на Аверкијево дијалекатско порекло (в. нап. 1) и непосредни контекст, књишки: *въ ... номоканьнѣ* (лок. јд. м. р. -е | -ѣ). У запису се позива на *любовь (ъ) с(вѣ)т(а)го*, из чега се посредно може закључити да је настао после Савине смрти (1236), из руке његова савременика (можда и ученика) који памти његову љубав према

не може се, као могућност, спорити, али непосредном угледању смета другачији ред речи (по правилу, овакве вести окончавају се годином, док у Аверкијеву запису, у томе случају, година долази испред извештаја о Симеонову преставању: *прѣставленіе ... въ лѣт[о] љ. ѡ. ѡ. ЖС – въ лѣт[о] љ. ѡ. ѡ. прѣстави с(ѣ) Аверк.*). Ипак, у ХТ је управо овакав редослед, али Аверкије је у рукама држао СТ, а не ХТ: *въ лѣт(о) ѡ. ѡ. ѡ. ѡ. ѡ(ѣ)с(ѣ)ца · феврара · въ ѡ. ѡ. д(ѣ)нѣ · къ вѣтномоу прѣложи се бл(а)женствоу ѡ(ѣ)тцѣ н(а)шѣ смѣонѣ* 3. гл. ХТ1, 6б. Лексичка поклапања указују да је Аверкије за свој запис искористио формулацију блиску првом делу саопштења из СТ, закључно с годином, до навођења месеца и дана. Добро је познат проблем око године смрти Симеона Немање који успешно разрешава Фрањо Баришић, утврдивши да се ради о 1199. години (1971: 40, 56), о коју је, по његово мишљењу, у српским изворима наступило огрешење у преписивању Савина податка, с објашњењем да је Сава имао склоност да сложене (вишецифрене) бројеве представља разложено: број *ѡѡ* и *ѡ* пренет је као *ѡѡѡ* (1971: 54–55). Баришићево објашњење добро се уклапа у начин бележења године Симеонова доласка на Свету Гору у ХТ (*ѡѡ* и *ѡ. ѡ*, ба) и у корективно читање погрешно назначених дана у месецу фебруару уочи Симеонове смрти у ЖС (нав. место). Ипак, упркос графичкој логици изложеног нумеричког проблема, остаје нерешено питање како је Сави „промакла“ оваква грешка у преписима које је држао у рукама и чије је јавно читање слушао свакога месеца у дужем периоду (да то није могуће, сматрао је и В. А. Мошин, 1979: 109; уп. Поповић П. 1924: 39); а Сава је, на супрот брату Стефану, „волео бројеве, збирове година и датуме“ (Мандић 1990 [1986]: 31). Година 6708. стоји у раном препису ХТ, стајала је у оригиналу СТ или барем заједничком предлошку Аверкијева преписа из 1618/1619, кратког ЖС из Богишићева зборника у делу с почетка XVII века и у ЖС из 50-их година XVIII века (Мандић 1990 [1986]: 43–46, 48, 53–56), и стоји у Аверкијеву запису. Та година стајала је, дакле, и у оригиналном примерку ХТ (в. даље у тексту о коришћењу ХТ у формирању СТ), и по Савину рачуну та година је била исправна. Проблем с годином разрешао је Мошин, претпоставивши да се Сава невешто служио тзв. мартовским хронолошким стилем који није довољно упознао у Руском манастиру као млад монах. То значи да је Савина 6708. година за конкретне датуме, по нашем рачуну – 1199 (1979: 109–110).

братији и целога роду.¹⁵ Изворни запис с првобитним слободним називом, управо жанровским одређењем Типика (номоканънъ), настао је отприлике до половине XIII века, а особени назив Типика (ѡбраз[ъ]ник[ъ] с(к)ет(а)го саѡы срѡѡ(ѡ)скаго) вероватно је касније додат. Уз историјски запис о настанку дела могле су стајати и друге позније забелешке, искоришћене приликом састављања Аверкијева записа.

Аверкије пише свој, шири запис свечано, киноваром, стилизованим брзописом, потпуно другим типом писма у односу на Типик, који, пак, изводи црним мастилом и (полу)уставним писмом свога времена, у комбинацији с киноварним сегментима (за врлине овога рукописа в. Поповић П. 1924: 30).¹⁶ Без обзира на то што се он служи и правописом своје епохе, што је и без дубље анализе посебно видно у раширеној примени надредних знакова – јер како би другачије? – Аверкијев рад на СТ у основи представља, у оквиру његових схватања и могућности, доследно опонашање текста предлошка: на морфолошком плану задржава изворне облике, а преноси чак и неке упадљивије писмовно-правописне црте, од којих је најважнија задржавање „великог јус“ (ѡ) – вероватно не свакога, можда тек понекога – али то јесте, без сумње, црта из његова предлошка.¹⁷

¹⁵ Савина људска топлина према ближњима, позната из извора, уткана је и у његов стил у форми деминутивног изражавања, по чему је он препознатљив (Ђорђевић 1935: 198–199, Ивић 1979: 171, 1998: 110; о овој Савиној врлини в. Маринковић 1997).

¹⁶ Обично се не доводи у питање однос између руке која је писала основни текст и запис, што такође изискује анализу. Иако се типолошки разликују писмо основног текста и записа, Светислав Мандић због садржаја записа и његова складног изгледа на страници испод текста ЖС сматра да је дело једног човека (1990 [1986]: 41, нап. 14). То се може и егзактно показати: писар користи исто црвено мастило које је користио у основном тексту за иницијале, заглавља и маргине; систем надредних слова је графички подударан (то се нарочито огледа у истоветности положених ѡ, ѡ, ѡ попут грчког ѡ, диграмског и ретког лигатурног дї – у лигатури је ї насађено на подницу д); сви надредни знаци из записа распрострањени су и у основном тексту осим редно-надредног пајерка; дуктус калиграфског брзописа овога писара поклапа се с дуктусом истога типа писма у записима рукописних књига које су атрибуиране Аверкију (за више снимака в. прилог уз Синдик 1995: сл. 1–10).

¹⁷ Први је на ово скренуо пажњу Павле Поповић, који истиче да је „калуђер из Испоснице“ настојао да „апсолутно верно“ препише свој предлошак, па и када би уочио нешто „тамно и рђаво“, и тада је „и даље увек, верно преписао“ (1924: 31; уп., нпр., Јовановић Г. 2011: 128).

Да је могао уносити и „мало јус“ (Λ) – а није (ово уочава и Ђоровић 1940: 174), видимо, на пример, по његову препису мањег састава „О непразновању петка“ (74а), у којем преноси оба слова (Λ × 3, Ж × 1).¹⁸ То значи да се у употреби јусова Аверкијев предло- жак суштински разликовао од најстаријег преписа ХТ (= ХТ₁) у којем је обилата употреба Λ, ван његове етимолошке позиције, као варијанте обичног ε.¹⁹

Пада у очи и важна чињеница да је текстуални блок СТ (као и ЖС) поприлично узан, као једна колона, да су маргине врло вели- ке, нарочито десна и доња. У редовима стаје око 20 слова (и мање), неретко редови нису густе и вишак је слободног простора, пункту- ацијски знаци су на средини реда омеђени читавим словним пра- знинама (то је палеографски архаизам, близак Аверкију).²⁰

Наш закључак је да се Аверкије и у визуелном смислу угледао на свој предло жак, исписујући ред по ред. Предло жак је могао имати облик свечане књиге, врло крупних слова (отприлике као што изгледа репрезентативни Београдски паримејник или Четворојеванђеље из Пећи бр. 1),²¹ без обзира на очигледна физичка оштећења. Познато је да се Аверкије пажљиво односио према преписиваном тексту (за једну књигу користио би по седам-осам предло жака, Синдик 1995: 382), па, уз напред речено, треба закључити да је и његов препис средишњег дела Студеничког цароставника резултат једног бри- жљивог поступка, познатог већ његовим савременицима.

Ево илустрације Аверкијева приступа:

Пр. 2.1. не можѣте о | ω ѣда 41. гл. ХТ₁, 36б, не можѣте ω о | ѣда СТ, 69б (грч. Μη οὐν, ω̄ τέκνα καὶ ἀδελφοί ЕТ, р. 1292 (л. 219б)). Исто- ветно преношење удвојеног, мада излишног узвика о у СТ/ХТ₁ карактеристичан је доказ да се Аверкије, али и писар оригинала,

¹⁸ Особености правописа овога састава видљиве су у фототипском изда- њу: Синдик 1992: 183.

¹⁹ О правопису ХТ₁ в. Белић 1999 [1901]: 25–34; уп. Јухас-Георгиевска 1995: 130; Богдановић 1978: 53, AS 156; уопште о развоју Савина правописа, па и од- ликама ХТ₁, в. Белић 1999 [1936].

²⁰ За писарско-илуминаторски поступак и основне одлике Аверкијевих рукописа в. Синдик 1995: 380–382.

²¹ За последње описе Београдског паримејника в. Савић 2019, Ракић 2016; за Пећ бр. 1 в. Трилић 2016; за описе оба споменика в. још Штављанин-Ђорђе- вић и др. 1986: 2–3, бр. 2 и 361–365, бр. 168, Мошин 1971: 12–13, бр. 1.

у начелу дословце држао предлошка, када је био свестан својих поступака. | Пр. 2.2. авнѣ по ·ѣ· и ·ѣ·номъ ѷ(а)лмѣ б. гл. ХТ1, 17б, авѣ по ·ѣ· и ·ѣ·номъ пс(а)лмѣ СТ, 9б.

Овакво опонашање предлошка почетком XVII века могуће је само из сентименталних и побожних разлога: да га је традиција повезивала директно с личношћу светога Саве (зато је преписивачу важан и запис који, такође, уграђује у своју забелешку). Стога је преписивач – монах Аверкије и у формалном смислу настојао неокрњено пренети светост оригинала (уп. Поповић П. 1924: 29, 31; Ивић 1979: 174).²² Он је применио онај поступак (али је кудикамо мотивација другачија), који се види код кописта из XIX века вођених нарастајућим научним потребама, који су педантно преписивали оригинале – опет подмлађеним писмом (без палеографског опонашања) – уз доследно чување ортографских и језичких црта оригинала, док напредне технике умножавања нису узеле маха, или у околностима када оне не би биле у довољној мери доступне.²³

²² У приближно истом времену преписан је и Карејски типик (= КТ), данас у Архиву манастира Хиландара, бр. 134/135, чуван уз свитак из XIII века. Тај препис није обична копија старијег и вероватно скромнијег свитка, уколико му непосредни предлошак није био данас очувани примерак из XIII века (тај примерак је садржао само украсни крупан иницијал, изведен киноваром); он је у калиграфско-илуминаторском поступку сачињен у складу с идеализацијом каснијег времена, док су текст, па и правопис, преношени с посебном пажњом (Савић 2018: 304–305).

²³ Тако је, на пример, Јанко Шафарик, 1847. године прекопирао Београдски (тј. Руднички) препис Душанова законика, шаљући га своме стрицу, Павлу Јосифу Шафарику (сада Народни музеј у Прагу, IX G 9, § 18; за издање в. ДЗ-IV: 387–457). Али, Шафарик је 1860. године преписао и Светоарханђелску хрисовуљу (сада НБС, Рс 759; за фототипско издање в. Младеновић-Недељковић 2003: 45–142). Слично, Јозеф Ко(р)жењовски је, пошто Србија није имала свога представника у мађарској мисији под руководством Вилмоша Фракноија и Армина Вамберија приликом истраживања архиве Старога сараја у Цариграду, старањем Стојана Новаковића, прецртао Светостефанску хрисовуљу 1889 (сада Архив САНУ, 495; за фототипско издање оригинала в. СХ; о појединостима в. Трифуновић 2011, I: 130–131). Богишићев и Јагићев препис Душанова законика преписани су грађанском ћирилицом с истога предлошка, независно један од другога, у другој половини XIX века (први се чува у Архиву Валтазара Богишића у Цавтагу, MS 123; други припада Јагићевој библиотеци, J 1602, и налази се у Библиотеци Катедре за српски језик са јужнословенским језицима Филолошког факултета у Београду; за издање в. ДЗ-IV: 485–502, 510–525). Постоје и други, познати примери.

Застанемо, накратко, на питању „великог јус“ у СТ, црте коју је запазио још Павле Јосиф Шафарик (SCHAFARIK 1833: 36). Употреба само ж (без љ) у српским споменицима није усамљена. Исто слово налазимо још на Хумачкој плочи (= ХП), Кулинову натпису из Мухашиновића (= КН), у Листовима Срезњевског (= ЛС), споменицима из XII века, и у групи јеванђеља из Босне – Григорович-Гиљфердингову (= ГГЈ), Мостарском (Манојлову = МЈ), Дивошеву (= ДЈ) и Припковићеу јеванђељу (= ПЈ), споменицима из XIII–XIV века.

Пр. 3. жѣ [само ји] ХП | снж КН | полагаюж [-ји], нждѣскъ ГГЈ | ошоуюж [-ји], ждѣже МЈ.

Наведени споменици су с врло ретком, казационалном употребом „великог јус“ који се ортографски ослободио у систему и није етимолошки мотивисан; он може бити везан за јотациони подсистем или се употребљавати као графичка варијанта других графема и у супротном смеру (пре свега ю, ређе оу). Представљени примери показују драстично маргинализовање ж, на путу његова истискивања из система. Употреба овога знака у СТ показује истоврсну деградацију.

Пр. 4.1. нгждѣнь 9. гл. СТ, 18а, нгждѣноујуцаго 12. гл. СТ, 27б, съ нгждѣны 13. гл. СТ, 31а итд., боуджтъ 33. гл. СТ, 57а, вждѣтъ 33. гл. СТ, 57а.

За СТ посебно је карактеристична блокираност ж у лексеми нгждѣнь и њеним дериватима, с неутрализованим јус као секундарном графичком варијантом невешто примењеног правила контрастног разједначавања суседних вокала.

Није нам познато стање из Аверкијева предлошка, али можемо претпоставити следеће. Његова преписивача вероватно је збуњивала употреба самог „ук“ (у) у вредности „оник“ (оу), углавном из руске и светогорске праксе (потврђено у најстаријем препису ХТ, али и у Мирослављеву јеванђељу (= Мир), па и код самог светога Саве²⁴). Стога је, како претпостављамо, извршио разједначавање о-у као да је стајало о-оу, упрошћавајући, на крају, сопствени поступак:

²⁴ Код Саве се непосредно види у писању властита имена (форма акуз. једн. саву) у ктиторском натпису у Студеници (= КС). Могућно је да је ова правописна црта примењивана у оригиналу СТ.

Пр. 4.2. иг-о-҃-ѡ-ѡ-ѡ → иг-о-ѡ-ѡ-ѡ → игѡѡѡ (уп. ѡѡ-о-ѡ-ѡ же код старца Симеона у Вуканову јеванђељу (= Вукан), Пешикан 1979: 156).

Дистрибуција ових примера, у савјезу с најстаријим преписом ХТ, показује да њих није познавао заједнички протограф, и да се, пошто нема система у њихову јављању, тј. пошто нису ограничени на подновљене партије у СТ, они не могу везати за поступак светога Саве. Они су се појавили у коначном рукопису – „оригиналу“; управо званичној верзији СТ. О човеку који је користио такав правопис можемо рећи да се писмености најкасније учио у последњим деценијама XII века, и то на црквеним књигама које су једине тада још могле показивати такву ортографију (вероватно је живео у манастиру). Он би могао бити Савиним вршњаком, али и старијим од њега – у време преписивања СТ човек у зрелим годинама, и свакако један од угледнијих студеничких преписивача.

*

Поставља се питање – који је типик представљао Аверкијев предложак. Само на први поглед делује збуњујуће саопштење из калиграфски писаног записа да је то, ни мање ни више, типик који је „написан руком светога Саве“ и да је то било „6708. године“ (в. нап. 14). И поред мањег, давнашњег спорења у науци о првенству Савиних манастирских типика (в. нап. 33), јасно је да је те године могао бити завршен само ХТ. Ако изузмемо поглавља од 10. до 13, значајан део 35. поглавља, прераду и преслагање садржаја 27. главе ХТ у додаток 13. главе СТ (с тиме у вези је померање садржаја 28. главе ХТ у 27. главу СТ, док је сам број 28 прескочен), где се СТ и ХТ заиста разликују, као и поглавља од 1. до 3. и 42. поглавље којих нема у СТ (таквих или уопште), и друге ситније разлике, ова два црквеноправна састава заиста чине једну породицу коју, уз то, нема сумње, својим редакторством (понекад можда само начелно), а у ограниченој мери и ауторством, изнутра спаја личност светога Саве. За Аверкијева претходника, као и за сама Аверкија, у времену другачијег схватања ауторства од данашњег, организационо-редакторски посао био је више него довољан да се Сава доживи као [главни и једини битан] аутор овога за српску културу изузетног дела (СТ),

иако наменом и писањем, односно преписивањем, ограниченог само на једну установу. Да се збиља ради о првобитно јединственом тексту, уочено је давно, јер поред општег текстуалног поклапања, ту су и карактеристични србизми, дијалектизми, македонизми, па и преводилачке грешке које се, и поред вековне и просторне удаљености, у начелу преносе у оба главна преписа, хиландарском и студеничком, што додатно сведочи о постојању заједничког протографа (уп. Ивић 1979: 173; Ђоровић 1940: 173, Јагић 1898: 61, 62, 63).

Као што смо видели, податак о 6708. години саопштен у Аверкијеву запису није случајан: он је припадао светом Сави и у основи се односио на време Симеонове смрти, а њиме је накнадно у запису на СТ обухваћено и време свршетка рада на Савину манастирском типикју. Видели смо да је аутор тога записа био неки Савин млађи савременик у манастиру, који је забележио једину фиксну годину за коју је знао и за коју се, изгледа, везивало уверење да је тада окончан главни део посла на Типикју или је то Аверкије учинио, што не можемо утврдити. Симеон је умро 13. фебруара 1199, а Сава је јуна–јула 1199. у Цариграду био у прилици да прибави препис Евергетидског типика (ЕТ).²⁵ По повратку на Свету Гору, од августа исте године он је у Карејској испосници састављао Карејски типик (КТ). За настанак ХТ који је каснио у односу на КТ (за укупну хронологију в. Мошин 1979: 115–116), обично се узимају 1199–1200. или 1200–1201. година (в. Богдановић 1985: 1, Богдановић 1985: 16; уп. Богдановић 1980: 150; Живоиновић 1998: 25, Живоиновић 1994: 87). ХТ је свакако рађен у релативно кратком временском року и у томе послу Сави су, највероватније, помагали келиоти–преводиоци у његовој испосници (уп. Мошин 1979: 115). Тај рад је свакако започет пре краја 1199. године, тако да је у првој половини 1200. године могао бити окончан. Преписивању аутографа (превод ЕТ са Савиним допунама) одмах

²⁵ Због обилних дарова, куповине поседа и нових грађевинских подухвата Симеон и Сава су уписани у друге ктиторе у Евергетидском манастиру (о њихову статусу в. Троицки 1935: 92, 98, 121; Христу 1986: 69–70). Сава је изравно дошао у додир с ЕТ приликом уређивања ктиторске документације за овај манастир (Симеон и Сава су издали одговарајући ктиторски акт и овоме цариградском манастиру). По мишљењу Панајотиса К. Христуа, византијски цар је приликом Савина првог боравка у Цариграду ради добијања сагласности за манастир Хиландар, „вероватно, [...] подарио српским владарима–монасима и Евергетидски манастир“, тако да је овај постао метох манастира Хиландара (Христу 1986: 70, 72).

се приступило и [званични] оригинал (ХТ₀) – протограф, иначе невеликог обима, требало би да је био завршен исте те године. Како израчунава А. В. Мошин, по мартовско-пизанском стилу 6708. година трајала је између 25. марта 1199. и 24. марта 1200 (1979: 115), тако да Аверкијев податак или интерпетација старијег податка оквирно јесте тачан. Осим што је рад на СТ настављен поступно и етапно у више година, што га је за савременике чинило отвореним, по схватању средњовековног човека он је свакако могао изгледати као допунски, секундарни. – Аверкије и његови претходници на преписивачком послу ту су у праву: СТ није ништа друго до накнадна, финална Савина редакција ЕТ, у основи својој приређена „6708. године“.

Павле Ивић је, последњи међу филолозима, руковођен језичким разлозима, закључио да је текст ХТ примаран, а да је СТ изведен из њега, додавши овоме и чињеницу да се у СТ прескаче 42. глава која је својим садржајем везана за Свету Гору (1998: 113–114; уп. Поповић П. 1938: 283; Ђоровић 1940: 174). По његову мишљењу, на исти начин на који је ХТ настао од ЕТ, тако је настао и СТ од ХТ, изостављањем, односно укључивањем појединих делова текста (1979: 174). И збиља, о хронолошком првенству ХТ говори и симболично чување везе с ЕТ у броју глава (= 43), и поред текстолошких и структурних разлика. Примера ради, у ХТ нема 27–28, 30. и 39. главе ЕТ, мада главе с овом нумерацијом по посебном редоследу постоје (Савић 2013а; уп. Живојиновић 1994: 87–88; Поповић П. 1938: 283–284; Јагић 1898: 63–65), да би се, у коначном – остварио исти број глава у оба типика.

Изнећемо у најкраћим цртама запажања о односима који владају међу Савиним типцима из породице ЕТ, да би се јасно оцртало место СТ међу њима, а затим с којег је предлошка Аверкије сачинио свој препис и којем времену је могао припадати његов предлошак (овде не мислимо на запис).

Осим што се зна да СТ и ХТ₁ потичу с исте подлоге, постоје докази да СТ преноси већу старину, дакле да је текст протографа СТ (СТ₀) старији од најстаријег сачуваног преписа ХТ (ХТ₁) (уп. Јагић 1898: 61–63; Дмитријевскиј 1895: XLVIII, нап. 1). Неки примери из Аверкијева типика, наиме, тесно су ослоњени на стање у ЕТ и не могу се извести из познатог преписа ХТ, али се обрнут смер на текстуалном стаблу може замислити.

Пр. 5.1. под[ь]клинсиархъ ... подвизаетъ и въ на полоунощноую слоужеву [полоунощное слоуженіе СТ, 9а] · юже и ть самъ поеть 6. гл. ХТ₁, 17а (грч. ἐξεγερεῖ πρὸς λειτουργίαν ὑμᾶς τῆς μεσονυκτίου ἀκολουθίας ЕТ, р. 217–218 (л. 186а)).²⁶ Није искључено да је првобитно стање присутно у СТ, нарочито ако имамо на уму да је као део израза у ЕТ стајала и λειτουργία, којој у ХТ нема ни трага. | Пр. 5.2. да от[ь] сего имають вси непритякновеньно [непритяк'новен'но СТ, 10а] и незаблудно сихъ прѣнти 6. гл. ХТ₁, 17б (грч. ἀπροσκοπῶς καὶ ἀπλανῶς ЕТ, р. 237 (л. 186б)). | Пр. 5.3. и зѣло на пользоу естъ ѣко неразоумноу 7. гл. ХТ₁, 19б, ОТ, 180а, МТ, 297а – яко непользноу СТ, 14а (грч. καὶ λίαν ἐπωφελὲς ὡς ἀνυσιμώτατον ЕТ, р. 295 (л. 188б)). | Пр. 5.4. и по ам(н)нь 6. гл. ХТ₁, 17б, и по ам(н)нь ОТ, 176б, МТ, 294б – и по аминѣ СТ, 10а (грч. Ἄφ' οὗ τὸ „ἀμὴν“ ЕТ, р. 234 (л. 186б)). У СТ се преноси првобитно поименичен узвик аминь, што одговара стању у ЕТ (најава чланом τὸ), рано напуштеном (као језички „необичном“) у грани ХТ. | Пр. 5.5. храмомъ свонмъ быти възлюбленымъ 9. гл. ХТ₁, 14а, ОТ, 184а, МТ, 299а – храммом[ь] быти възлюбленомъ СТ, 19а (грч. οἴκουσ αὐτοῦ εἶναι καὶ ἐπεράστους ЕТ, р. 373 (л. 191а)). | Пр. 5.6. сблгодьно бл(а)го и ч(ь)стьно [бл(а)гоч(ь)ст(ь)но СТ, 54а] твореще ихъ итд. 32. гл. ХТ₁, 30б, ОТ, 210б, МТ, 316б (уп. грч. προσεκτικῶς μὲν καὶ θεοφόβως αὐτάς итд. ЕТ, р. 1012–1013 (л. 211б)).

Начелно изразитије чување старине у СТ додатно се потврђује када узмемо у обзир однос између СТ и ОТ-МТ у случајевима када одговарајући текст у првом препису ХТ није сачуван (старина се некада тиче српскословенских ликова, чешће грчког еквивалента).

Пр. 6.1. Подобааетъ оубо, оутрѣн'не славословіе [оутрѣне словословіе СТ, 1а]. кѣп'но пѣти [пѣвати СТ, 1а] вмь прьвоу год[н]ноу яко обычан 4. гл. ОТ, 169б, МТ, 290а (грч. Χρὴ τοίνυν μετὰ τὴν ὀρθρινὴν δοξολογίαν συνημμένως ψάλλεσθαι ὑφ' ἡμῶν τὴν πρώτην ὥραν, ὡς σύνηθεσ ЕТ, р. 75–76 (л. 182а)). | Пр. 6.2. в(о)ж оуѣсти ме грѣш'наго [грѣшника СТ, 1б] и пом(н)лоуи ме 4. гл. ОТ, 170а,

²⁶ Неки од овде навођених примера искоришћени су у нашој докторској дисертацији (Савић 2013а), али с другачијим циљем и у другачијем контексту. Напомињемо, такође, да из грчкога текста не наводимо читаву паралелу, него само релевантне делове.

МТ, 290а (грч. „Ὁ Θεός, ἰλάσθητί μοι τῶ ἁμαρτωλῶ“ ЕТ, р. 81–82 (л. 182а)) – Лк 18.13 в(о)ж)ε ωцѣсти мѣ грѣшника Вукан, 125д. Раније није препознат овај цитат јер је по среди измењени текст, накнадно обликован у рукописној традицији. Овај одељак је потпуно другачије гласио у Маријину јеванђељу, с којим се слаже Мирослављево јеванђеље – в(о)ж)ε м(н)л(о)стинѣ вюдѣ мьнѣ грѣшнику Мир, 208а (грч. ὁ Θεός, ἰλάσθητί μοι τῶ ἁμαρτωλῶ; истоветно као у ЕТ, в. Савић 2013а: 159). Првобитно стање је, дакле, у СТ (= ЕТ). | Пр. 6.3. прѣжде р(ε)чен'нага и мольб'нага приносе словеса. тьк'мо же и рав'но [тъкминою же и п[о]добным[ъ] чином[ъ] СТ, 1δ] 4. гл. ОТ, 170а, МТ, 290δ (грч. τὰ προειρημένα προφέρειν ἰκετικὰ λόγια, ἐν ἰσότητι γοῦν καὶ τῇ προσηκούσῃ εὐταξίᾳ ЕТ, р. 86 (л. 182а)). | Пр. 6.4. понеже нерен над[ъ] гробы [антоу҃ргѣ на гробы СТ, 60δ] ωт[ъ]лог'ченъ кс(тъ) и възаконенъ 36. гл. ОТ, 215а, МТ, 319δ (грч. Ἐπεὶ δὲ ὁ τῶν τάφων λειτουργὸς ἀφωρισμένος τετύπωται ЕТ, р. 1112–1113 (л. 214δ)). | Пр. 6.5. Тѣпике [Днипхе (!) СТ, 61а] оубо заповѣдаемъ, елика же соутъ оуписованниа. ω г(о)сподѣ їересомъ самѣмъ, или дїаконом(ъ). на вса вьхождениа и л(н)тоу҃ргіе, да вьспоминает(ъ) вь тѣпичѣх(ъ) [вѣ дниптисѣ СТ, 61а] писание. да сами не носите грѣхъ ихъ, о онѣх(ъ) непоминаниа, јаже оулышаниа [оулышениа СТ, 61а, оулышениа ОТ, 215δ] 36. гл. МТ, 319δ (грч. τὰ μέντοι δίπτυχα ἐντελλόμεθα ἐν Κυρίῳ τοῖς τε ἱερεῦσιν αὐτοῖς καὶ τοῖς διακόνοις κατὰ πᾶσαν ἐπιέναι λειτουργίαν εἰς ἀνάμνησιν τῶν ἐν αὐτοῖς ἀπογεγραμμένων, ἵνα μὴ αὐτοὶ τὸ κρίμα βασιτάσῃ τῆς ἐκείνων ἀμνηστίας τε καὶ ὑστερήσεως ЕТ, р. 1118–1121 (л. 214δ)).

Неке делове првобитног превода познајемо само захваљујући СТ.

Пр. 7. под[ъ]клицнархъ ... вьдаривъ же тогда вь клепалице · [и свѣще вьсѣмъ подавѣ СТ, 9а] подвизаетъ и вы на положоушнѣноу слоужбѣ 6. гл. ХТ1, 17а (грч. καὶ φῶτα πᾶσι διαδούς ЕТ, р. 217 (л. 186а)). Из непознатих разлога у ХТ1 је израдиран невелики текст (око 17 слова), којем нема ни трага у ОТ-МТ.²⁷

²⁷ В. Јагић је, не знајући да је текст поништаван, дошао до логичне претпоставке да је он могао бити и „нарочито изостављен“. Идући за ЕТ, реконструирао је текст који је недостајао: по обычаю и свѣтъ вьсѣмъ раздавѣ (1898: 16, 63).

Иако рани препис ХТ (по нашем датовану највероватније из друге половине 1206, Савић 2013б: 85–86; уп. Мошин 1979: 109), као физички најстарији, у лингвистичким и палеографским елементима, као што је и природно, показује највећу старину, у текстолошком смислу то није увек случај. На видело су избиле везе између СТ и ОТ-МТ, без обзира на то што су ови рукописи на први поглед међусобно доста удаљени. То значи да је протограф СТ на приближно истом ступњу као и протограф ова два друга рукописа. За неке од примера заједничке разлике према ХТ₁ могу се тумачити и потоњим, разновременим изменама, мотивисаним истим језичким тенденцијама какве су у каснијем времену владале у стабилизаној српској писмености, или пак истоврсним поправањем предлошка, руковођеним логичким разлозима.

Пр. 8.1. колѣнопоклоніе [колѣнопоклоненіе СТ, 8а, колѣнопок'лоніеніе МТ, 293б, колѣн'нопоклоніеніе ОТ, 175а] биваєть по законоу · егда нѣс(ть) праздъника 5. гл. ХТ₁, 16б (грч. γονυκλιτέον ЕТ, р. 199 (л. 185б)). | Пр. 8.2. въ расрьеніе мало оупадъша 6. гл. ХТ₁, 19а – въпад'ше СТ, 12б, въпад'ше ОТ, 179а, МТ, 296а (грч. παροξυσμοῦ τυχὸν παρεπίπτοντος ЕТ, р. 273 (л. 188а)). | 8.3. и тѣхъ чісти исповѣдита 6. гл. ХТ₁, 19а – чісти испокѣдите СТ, 13а, ОТ, 179а, МТ 296а (грч. καὶ ταῦτα καθαρῶς ἐκπομπεύοιτε ЕТ, р. 280 (л. 188а)). | Пр. 8.4. Бывати оубо и обычаннымъ чтеніемъ [обычнымъ] чтеніамъ СТ, 17б, ОТ, 183а, МТ, 298б] на обѣдѣхъ по обычаю 9. гл. ХТ₁, 13б (грч. Γίνεσθαι μέντοι καὶ τὴν ἐξ ἕθους ἀνάγνωσιν ἐν ταῖς ἐστιάσεσιν ἀναγκαῖον κατὰ τὸ σύνηθες ЕТ, р. 352–353 (л. 190а)). | Пр. 8.5. ѣко сназърь оуказоуєть 10. гл. ХТ₁, 10б – ѣкож[е] сназърь оуказъєть СТ, 25б, ОТ, 189а, МТ, 302б. | Пр. 8.6. ѣко и [–] с(вє)тыхъ ап(о)с(то)ль 10. гл. ХТ₁, 10б – ѣко и въ постє с(вє)т(ы)хъ ап(о)с(то)ль СТ, 26а, сл. ОТ, 189б, МТ, 302б. | Пр. 8.4. на лоуѣшаго 14. гл. ХТ₁, 21б – на лоуѣшаго СТ, 35б, [–] лоуѣшаго ОТ, 195а, МТ, 306б. | Пр. 8.7. тѣм же образомъ 15. гл. ХТ₁, 22а – тѣмже образомъ СТ, 36б, ОТ, 196а, МТ, 307б. | Пр. 8.8. въ поощрєні (!) лоуѣвє 18. гл. ХТ₁, 24б – въ поощрєніи любвє СТ, 42б, въ поощрєніи люб'вє ОТ, 200б, МТ, 310а.

Постоје и случајеви које није могуће или је врло тешко објаснити другачије него постојањем заједничког претка који у родословном

стаблу искључује рани препис ХТ – што значи да ОТ-МТ нису могли бити преписани с њега (овде је важно слагање ХТ₁ са СТ, или барем њихова већа блискост, не нужно у складу с ЕТ, што обично ипак јесте случај). Може се закључити да је у Хиландару постојао још један рани препис сачињен с оригинала ХТ с којег су настали ОТ-МТ, који је, у исто време, блискији протографу, а поред тога још и СТ.

Пр. 9.1 и ω малыхъ вторыхъ постѣхъ насл. 10. гл. ОТ, 187а, МТ, 301б – и ω малыхъ ·ѿ·нихъ постѣхъ ХТ₁, 8а, и ω малнх[ъ] · дво- нх[ъ] постѣх[ъ] СТ, 23 (грч. поднасл. Περὶ τῶν μικρῶν δύο θεοσαρακοστῶν ЕТ, р. 506 (л. 195б–197а)). | Пр. 9.2. сл(о)г(и)т се праз(д)никъ обрѣтениа ч(ь)ст(ь)ныѣ главы прѣ[д]д[ѣ]те[р]евы 10. гл. ОТ, 188а, МТ, 302а – сло҃гитъ се · праз(д)никъ · ч(ь)стѣныѣ главы прѣд(ь)т(е)чевы обрѣтениѣ ХТ₁, 8б, СТ, 24а (грч. τὴν μνήμην συνδραμεῖν τῆς εὐρέσεως τῆς τιμίας κεφαλῆς τοῦ Προδρόμου ЕТ, р. 463–464 (л. 194б)). | Пр. 9.3. рыбы же никакоже въкоушаемъ 10. гл. ОТ, 188а, МТ, 302а, рыба же николиже ямы ХТ₁, 8б, рыба же николиже не ямы СТ, 24б. | Пр. 9.4. на волю нгоуменовоу прѣлагаю 10. гл. ОТ, 189а, МТ, 302б – на волю нгоуменовоу налагаю ХТ₁, 10а, СТ, 25б (грч. φροντίδος τῆ διακρίσει τοῦ προεστῶτος ἀνατεθείσης ЕТ, р. 504–505 (л. 195б)). | Пр. 9.5. и клетва на немь ,тнѣс(вѣ)тых(ь) и б(о)гнос(н)ныхъ ω(ть)ц(ь) 12. гл. ОТ, 191а, МТ, 304а – и клетва на немь ·т·нѣ·с(вѣ)тыхъ [-] ω(ть)ц(ь) ХТ₁, 11б, и клетвѣ да нмать ·т·нѣ· ω(ть)цѣ СТ, 28б (грч. καὶ τῆς ἀρᾶς τῶν τριακοσίων δεκαοκτῶ ἀγίων πατέρων ЕТ, р. 555 (л. 198а)). | Пр. 9.6. яко въ сло҃жбѣ лѣннѣа и нерад'на нмо҃ща 14. гл. ОТ, 195а, МТ, 306б – ꙗко въ сло҃жбѣ лѣннѣа и неродьно нмо҃ща ХТ₁, 21а, СТ, 35а (грч. ὡς εἶτε τῆς διακονίας ἀμελῶς τε καὶ καταφρονητικῶς ἐχόμενον ЕТ, р. 665 (л. 201б)). | Пр. 9.7. довол'но подавати юмо҃ 14. гл. ОТ, 195б, МТ, 307а – довольно емо҃ подавати ХТ₁, 21б, СТ, 36а.

Наравно, ОТ-МТ показују језичко подмлађивање, тј. иновације и нормализацију до чега је, у значајнијој мери, могло доћи у њихову предлошку. Овакво удаљавање од протографа ХТ и СТ (понекад и СТ може бити другачије) за нас овом приликом није од већег значаја, будући да за њихове укупне односе представља само површинске наносе. Наведимо, стога, само неколико примера.

Пр. 10.1. всѣкнѣ свѣдѣннѣ ради 6. гл. ХТ₁, 19а, всѣкнѣ свѣдѣннѣ ради СТ, 12б – всакого свѣдѣннѣ ради ОТ, 178б, МТ, 296а (грч. καὶ πάσης γνώσιμαχίας ЕТ, р. 269–270 (л. 187б)). | Пр. 10.2. въ папрѣтъ 9. гл. ХТ₁, 13а, въ папрѣтъ СТ, 16б–17а – въ прапратѣ ОТ, 182а, МТ, 298а. | Пр. 10.3. октаподи 10. гл. ХТ₁, 8а – ехтаподы ОТ, 187б, МТ, 301б – ховотнице СТ, 23б. | Пр. 10.4. ницѣмре 12. гл. ХТ₁, 11а – никымре ОТ, 190б, никымре МТ, 303б. | Пр. 10.5. нищоре 12. гл. ХТ₁, 12а – ничтоже ОТ, 191б, МТ, 304б. | Пр. 10.6. клиснѣрхъ 13. гл. ХТ₁, 12б – екл(н)сиар(ь)хъ ОТ, 192б, МТ, 305а.²⁸

Постоје докази да је ОТ донекле упућено на ХТ₁, а МТ на грану одражену у СТ, при чему је, врло често, језичка старина (за разлику од текстолошке) на страни ОТ (подмлађивање у МТ независно је од СТ, в. пр. 11.2, 6, 7). У том смислу, постоји могућност да је приликом писања ОТ, осим непосредног рада на древном предлошку, писар истовремено консултовао и ХТ₁.²⁹

Пр. 11.1. и пакн д(оу)ша исповѣданіе разоумѣющина 7. гл. ХТ₁, 20а, ОТ, 181а – и пакы д(оу)ша исповѣданіе разоумѣвающія СТ, 15а, МТ, 297а. | Пр. 11.2. тьгн естъ пос(тъ) 10. гл. ХТ₁, 10б, тьга кс(тъ) пос(тъ) ОТ, 190а – тьгда кс(тъ) постъ МТ, 303а. | Пр. 11.3. не противословниа въздавающа 16. гл. ХТ₁, 23б, въздавающе ОТ, 198б – не противословіа въздающе СТ, 40а, въздающе МТ, 309а. | Пр. 11.4. и великы ап(о)с(то)ль с(ке)ты павль 19. гл. ХТ₁, 25б, ОТ, 202б – и великы ап(о)с(то)ль [–] павль СТ, 44б, павль МТ, 311а (грч. καὶ μέγας ἀπόστολος ὁ ἅγιος Παῦλος ЕТ, р. 811 (л. 205б)). | Пр. 11.5. непрѣсловномуу соудн 20. гл. ХТ₁, 26а, ОТ, 203а – непрѣкословномуѣ СТ, 45б, непрѣкослов'номуу МТ, 311б (грч. ἀλλὰ τὸν ἀπαραλόγιστον δικαστὴν ЕТ, р. 829 (л. 206а)). | Пр. 11.6. и просфограмъ о комждо приносимом[ь] 36. гл. СТ, 60б, просфограмъ ОТ, 215а – и просфограмъ ѿ комждо приносимомъ МТ, 319б (грч. просфорῶν ὑπὲρ ἐκάστου κομιζομένων ЕТ, р. 1111 (л. 214б)). | Пр. 11.7. ни прѣданы вамъ номоканьнъ [номоканонъ МТ,

²⁸ На накнадне исправке у тексту ОТ, као и на језичке измене, пажњу скреће В. Јагић, с опаском да преписивач то не чини „по какову год бољем рукопису, већ по својој памети“ (1898: 61).

²⁹ Препису ОТ најблискији је извод из ХТ чуван у Букурешту (БТ), настао у истом времену; не укључујемо га овде у анализу јер не садржи довољно важног материјала.

324б] · простилиъ есть 41. гл. ХТ₁, 36б, СТ, 69а, ОТ, 222а (грч. οὕτε ὁ δοθεὶς ὑμῖν κανὼν συνεχώρησεν ЕТ, р. 1286 (л. 219б)). | Пр. 11.8. Яще чѣто и приносяно мнить се 41. гл. ХТ, 36б, ОТ, 222а – аще чѣто и пр(н)сно мнить се СТ 69б, МТ 324б (грч. καθ̄ τι διαφέρειν δοκῆ ЕТ, р. 1287 (л. 219б)).

Готово сви примери иновација у Аверкијеву типикy су, по нашем суду, површинског карактера и лако су могли настати после главног уобличења текста Типика, без знатније вредности за утврђивање старости протографа.

Пр. 12.1. кнѣ годѣ ползе 4. гл. ХТ₁, 7б, кнѣ годѣ ОТ, 172а, МТ, 291б – кѣ негодѣ ползе СТ, 4а (грч. τῆς οἰασοῦν ὠφελείας ЕТ, р. 123 (л. 183б)); узрочник је у сличном писању /н/ и /н/, а преко наведене грешке долази се до правописног архаизма из оригинала СТ, диграмског писања „јери“, као /ъи/ (кнѣ годѣ). | Пр. 12.2. и снѣ же причитаемо · нга чте ωглашеніе 4. гл. ХТ₁, 7а, егда чтет се ОТ, 171а, МТ, 291а – и сѣ же прочитаемо [-] ωглашеніе СТ, 2б (грч. Καὶ τοῦτο δέ, ἀναγινωσκομένης ὡς δεδήλωται τῆς κατηγορήσεως ЕТ, р. 101–102 (л. 182б)). | Пр. 12.3. грѣдоушиимъ въ келне вашѣ · п[о]довноу свръшати всоу слоужбоу 4. гл. ХТ₁, 15а, ОТ, 172б, МТ, 292а – подовно свръшати въсоу слоуж[ъ]воу СТ, 4б (грч. τὴν ὀφειλομένην ἐκτελεῖν πάσαν ἀκολουθίαν ЕТ, р. 136 (л. 183б)). | Пр. 12.4. ѣко речено 5. гл. ХТ₁, 15б, ѣко р(е)чѣнно ОТ, 173б, МТ, 292б – јако [-] СТ, 6а (грч. ὡς εἶρηται ЕТ, р. 157–158 (л. 184б)). | Пр. 12.5. толи же [потом[ъ] же СТ, 9а] великоіе | клепало клеплетъ · толи же [потом же СТ, 9б, потомъ ОТ, 176а, МТ, 294б] и мѣдѣное 6. гл. ХТ₁, 17а–17б, ОТ, 176а, МТ, 294а–294б (грч. καὶ οὕτω τὸν μέγαν σημαντήρα διασημάνας, πρὸς δὲ καὶ τὸν χαλκοῦν ЕТ, р. 219–220 (л. 186а)). | Пр. 12.6. нзволнѣ еже мръзость быти прѣд(ъ) г(о)сп(о)демъ 9. гл. ХТ₁, 14а, ОТ, 183б, МТ, 299а – прѣд[ъ] в(о)гомъ СТ, 19а (грч. проκρίνѣτε τὸ βδέλυγμα ἔσεσθαι Κυρίῳ ЕТ, р. 371 (л. 191а)). | Пр. 12.7. нь ωтан [ωтае СТ, 21а] воудощиому тьмному дѣлоу и неѣвленому ... аще ли нѣс(тъ) ли тьмно дѣло (уп. Рим 13.12) еже ωтан [ωтанне СТ, 21а] выкаеть 9. гл. ХТ₁, 9а, ОТ, 185а, МТ, 300а (грч. Ἀλλὰ καὶ τοῦ λάθρα γινόμενου σκοτώδους ἔργου καὶ ἀφανοῦς ... τί даί; Οὐ σκοτούς ἔργον τὸ κρυφῆ γινόμενον ЕТ, р. 401–403 (л. 191б), уп. Рим 13.12 τὰ ἔργα τοῦ σκοτούς); у СТ је можда остатак лексичког архаизма

из оригинала СТ (ωτανη). | Пр. 12.8. илать запрѣщеніе · всн свѣдетъ [запрѣщено въ си свѣтъ СТ, 63б] 37. гл. ХТ₁, 33а, ОТ, 217а, МТ, 321а (грч. ἔχει τὸ ἐπιτίμιον πάντες ἴσασι ЕТ, р. 1160 (л. 216а)).

Осим што се само по себи подразумева да је концепт СТ морао бити преписан, постоје и докази о стварном постојању тога рукописа.

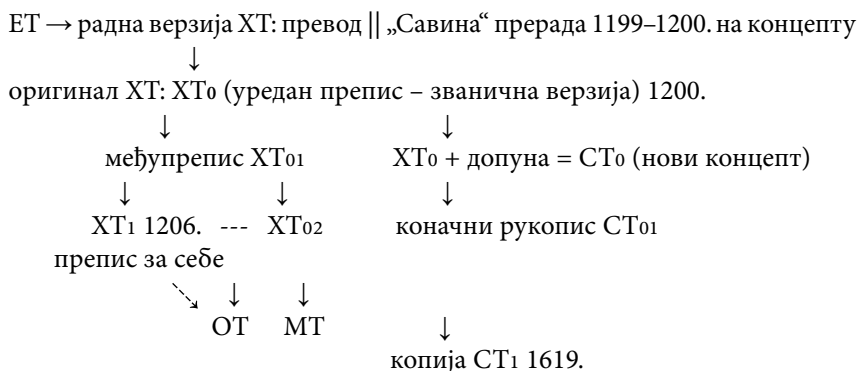
Пр. 13. и по м(н)нь · з^ѣающѣ еклисиархоу · ѣ· ψ(а)лмь 6. гл. ХТ₁, 17б, и по м(н)нь · з^ѣа|нающоу екл(н)сиархоу · єѣа, ψ(а)л(ь)мь ОТ, 176б, МТ, 294б – и по м(н)нь · чающѣ еклисиархоу · ѣ· ψ(а)лмь СТ, 10а (грч. Ἀφ' οὗ τὸ „ἀμὴν“ ἐκδέχομενον τὸν ἐκκλησιάρχην τοῦ ἐξαψάλμου ЕТ, р. 234 (л. 186б)). Само у СТ видимо јасно и у начелу тачно прочитан глагол чаити ‘чекати, очекивати’ који одговара грч. ἐκδέχομαι. Нема сумње да је у његову предлошку стајало управо тако јер се са скраћеницом ни Аверкије у другом времену – као ни таха монах Марко ни монах Миха – не би снашли. И у предлошку Аверкијева предлошка је, међутим, као и у ХТ₁, стајао почетно свршени глагол за-чаити ‘сачекати мало, почекати’,³⁰ што одговара сложеној структури грчкога глагола (ἐκ-δέχομαι), али је преписивач, увиђајући проблем с његовим читањем, донео пун његов облик, избацујући у исти мах збуњујући префикс и чинећи отклон према ЕТ.

Из свега следи закључак, подударан с Ђоровићевим, да су ОТ-МТ настали на подлози текста који је сродан са СТ, а да ХТ с почетка XIII века представља посебан огранак тога текста (уп. Ђоровић 1928: X; Ђоровић 1940: 173; Јагић 1898: 61). Наше је уверење да је протограф ХТ послужио за преписивање међупреписа (ХТ₀₁) из кога су изведени млађи рукописи ХТ, а затим и најстарији сачувани препис ХТ, да би, потом, исти тај рукопис послужио Сави као подлога за израду СТ – тј. да је протограф СТ у највећој својој мери, заправо, протограф ХТ. Знајући средњовековну праксу, али и могућности за настанак једног рукописног текста, као и временска и материјална ограничења која су пред Савом стајала као изазов, врло логичним нам се чини овај закључак. А ту су, затим, и ограничене потребе за писањем већег броја рукописа у кратком времену у српској

³⁰ Скраћеницу з^ѣающѣ ваља, дакле, читати као зач(а)ющѣ, а не зач(нна)ющѣ, како је мислио В. Јагић (1898: 17); уп. Савић 2013а: 210.

светогорској заједници тога времена. Стога, по нашем суду, није реално претпостављати постојање некаквог међупреписа између протографа СТ и ХТ.³¹ У таквом кључу, смисао речи које Аверкије понавља у своме запису овиме добија додатну потврду.

Генеалогска схема

На преради ХТ, будућег СТ, Сава је, по нашим запажањима, радио, оквирно узев, у две фазе: прва фаза док је имао при руци српскословенски превод ЕТ и могао да га консултује за крупнија питања (мада углавном није); друга фаза – финализирање текста СТ (с изменама или без њих) без увида у ЕТ.

О првој фази најбоље сведочи 11. поглавље СТ где долази до повратка на текст ЕТ.

Пр. 14.1. Њси оуво е(о)ж(ь)ствъни · вл[а]д[ы]ч[ь]ни праз[дъ]ници · прѣ-
 |с(вє)те же [- СТ, 26б] вл(а)д(ы)ч(н)це [+ и СТ, 26б] е(огороди)це настав-
 |ници нашѣи [вл(а)годѣтелнице наше СТ, 26б] · да праз(дъноу)ють се
 |ниѣхъ прѣвѣша 11. гл. ХТ₁, 10б–11а (грч. Πάσαι μὲν οὖν αἱ θεῖαι τε
 |καὶ δεσποτικάι ἐορταὶ αἱ τε τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης καὶ εὐεργέτιδος
 |ἡμῶν τῆς Θεοτόκου ἐορταζέσθωσαν ὑμῖν ЕТ, р. 528–529 (л. 197б))
 | Пр. 14.2. Я с(вє)тоѣ въведєниѣ · праз(дъни)къ · е же с(вє)та с(вє)тыль

³¹ Премда, српска заједница је у првим годинама знатно нарастала, уз опречност извора. У време Симеонове смрти Хиландар је бројао десет монаха (2. гл. ХТ₁, 6б; у ЖС наводи се да их је било петнаест, 111а), да би се њихов број ускоро (до почетка 1204) знатно умножио (чак до деведесет, судећи по ЖС, 111б; уп. Ђоровић 1985 [1941]: 61, 79).

[а с(ве)т(а)го еи прѣставлѣнїа празд[ь]никъ · егоже оуспенїе СТ, 26δ] г(лаг)одемь · свѣтло вами да празднуѣте се 11. гл. ХТ₁, 11а (грч. ἡ δέ γε τῆς ἁγίας αὐτῆς Μεταστάσεως ἑορτή, ἦν δὴ καὶ Κοίμησιν λέγομεν ЕТ, р. 531–532 (л. 197δ)). СТ се овде, реч по реч, слаже с ЕТ, док ди грчка паралела за ХТ била сасвим другачија – τὰ εἰσόδια (τῆς ὑπεραγίας θεοτόκου) εἰς τὰ ἅγια τῶν ἁγίων (уп. Јагић 1898: 28). | Пр. 14.3. въ томъ же да оуводими боу(доу)тъ [да въводими б[оу]доутъ ОТ, 190а, МТ, 303δ] на трапезоу колико [елико ОТ, 190а, МТ, 303δ] мощно · и пате и на врата подадите · въ хлѣбѣ и винѣ · колико боудеть братне 11. гл. ХТ₁, 11а – въ томъ же и дадите на вратѣх[ь] повелѣваю · елико же можем[ь] и наша роука възмагастъ СТ, 27а (грч. ἐν ἧ καὶ διάδοσιν ἐν τῷ πυλῶνι γίνεσθαι ἐντελλόμεθα καθόσον ἄρα δυνάμεθα, καὶ ἡ χεὶρ ὑμῶν εὐποροίη ЕТ, р. 533–535 (л. 197δ)).

Такође и рад на ЖС започет је у Хиландару, уз консултовање превода ЕТ.

Пр. 15. слово ‚ѧ· о наследовани с(ве)т(а)го монастира сего · прѣп[о]д[о]б-ным[ь] ω(ть)цель нашихъ и хиттором[ь] · г(осподн)номъ сїмеономъ · и ѡ житїи его каково быс(ть) прѣд[ь] б(ого)мъ и чл(овѣ)кы ЖС, 79а (СТ) (уп. грч. Περὶ τῆς καθέδρας ταύτης τῆς ἁγίας μονῆς, ἧτοι τοῦ προαστείου τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ πρώτου κτήτορος κυροῦ Παύλου, τοῦ παρ’ αὐτοῦ ἐκείνου ἀφιερωθέντος εἰς μοναστήριον ЕТ, р. 19–21 (л. 180δ)) – Ѧ наследени с(ве)таго сего монастыра · прѣп(о)добнымъ ω(ть)цель нашихъ [дрисано: кѹр сн] снмеономъ · и савою вмлєнымъ 2. гл. ХТ₁, 6а. – О почетку рада на СТ у Хиландару закључивало се с другим разлозима (в. ниже) и другим путем – да је Сава у своје послу преузимао читаве делове Повеље Стефана Немањића Хиландару из 1199–1202. године (= ХП-П), те да је у Хиландару завршио првих седам глава Житија (уп. Трифуновић 1987: 69), при чему текстолошка подударност јесте очигледна. Уколико је тачно млађе датовање ове повеље у 1207/1208. годину (Буџало 2010: 240), онда се и цео концепт мења (уп. Шпадијер 2015: 125), у шта нисмо посве уверени.

За дубље прераде ХТ био је потребан отклон од превода ЕТ. Докази за другу фазу уједно су показатељи непосредног настанка СТ на подлози ХТ, а не на преводу ЕТ.

Пр. 16.1. Ћко сиа паче ѿд[ь] инѣхъ страшнѣиа и прѣвеликѣиа ... тинна 5. гл. ХТ1, 15δ, ιακο с̄ια ѿт[ь] инѣх[ь] страшнѣиа и прѣвеликѣиа ... тинна СТ, 5δ (грч. καὶ ὅτι ταύτη μᾶλλον τῶν ἄλλων τὸ φοικτὸν καὶ ὑπέρμεγα ... μυστήριον ЕТ, р. 154–155 (л. 184а)). | Пр. 16.2. вл(а)д(ы)ч(и)це моиа и г(оспо)жде прѣпѣтаиа наставнице 39. гл. ХТ1, 34а, прѣпѣтаа и наставнице СТ, 65а (грч. Δέσποινά μου καὶ Κυρία πανύμνητε Εὐεργέτις ЕТ, р. 1217 (л. 217δ)). Пада у очи грешка из времена настанка СТ: Богородица је наставница (65δ), као у ХТ, насупротив Еὐεργέτις из ЕТ (р. 1217). | Пр. 16.3. со҃протнвоу станете злобѣ тврѣдо · пособство велико и неразорнмо нмоуше б(о)жнне · и за теплыхъ ради молитвѣ · прѣнепоротъныи и прѣс(ве)тыи вл(а)д(ы)чце н(а)ше господа б(огороди)це · и с(ве)таго и славнаго м(оу)ч(ени)ка полиевкта · и за м(о)л(н)твы блаженаго ѿ(т)ца н(а)шего семевона [= сѣмевона ОТ, 219δ, МТ, 322δ, вл(а)женаго ѿ(т)ца сѣмевон(а) СТ, 66δ] · приложоу же и м(о)л(н)твоу мою грѣшьнаго 39. гл. ХТ1, 34δ (грч. ἀντίστητε τῇ κακίᾳ στερεοί, συμμαχίαν μεγάλην καὶ ἀρραγῆ ἔχοντες τὴν τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν θερμῶν πρεσβειῶν τῆς ὑπεραμώμου καὶ ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν καὶ Κυρίας τῆς Θεοτόκου καὶ δι' εὐχῶν τοῦ μακαρίτου καὶ ἁγίου ἡμῶν πατρός ЕТ, р. 1228–1231 (л. 218а)). | Пр. 16.4. бланко же естъ намъ волѣ · и б(о)гоу вл(а)гопріє|тъна [вл(а)гопріє|тъно ОТ, 221а, МТ, 323δ] и наставници и вамъ же на пользоу не мало сънабѣюща [снабѣюше СТ, 68δ] 41. гл. ХТ1, 35δ–36а, исто СТ, 68δ (грч. ὅσα γὰρ ἡμῖν βουλευτὰ καὶ τῷ Θεῷ εὐαπόδεκτα καὶ τῇ Εὐεργέτιδι καὶ τῇ ὑμῶν δὲ ὠφελεία οὐκ ὀλίγα λυσιτελοῦντα ЕТ, р. 1270–1271 (л. 219а)).

Наше је уверење да овакве две фазе у раду на СТ могу да се повежу с реалним околностима Савина одласка у Србију. Текстолошка анализа, међутим, неће потврдити, готово политичко објашњење раног настанка СТ већ у Хиландару (пре [краја] 1206) које би омогућило Сави као „клирику туђе јурисдикције“ да се несметано креће и духовно дела по Србији (в. Петровић 1986: 110–111, уп. 31–32), не часећи, истовремено, са спровођењем плана о осамостаљењу Српске цркве у односу на Охридску архиепископију, посебно не целе 12. и 13. главе, па чак ни 35. главе – о самоуправи манастира, о постављању игумана и о појању панихида ктитори-ма. По таквој замисли Сава је на основу припремљеног Типика као

архимандрит био овлашћен да делује као поглавар „Српске цркве“ у заметку, што је, такође, омогућило и увођење српскословенског језика у натписе у Студеници.³² У новијој науци је оквирно прихваћен део овакве поставке у хронологији догађаја, рекли бисмо делимично у намерама и стварним последицама – да је Сава заиста започео свој рад на СТ већ у Хиландару, зацело на поменутим главама, скупа с очевим ктиторским житијем (Трифуновић 1987: 67–69, Маринковић 1979: 201–212, Поповић Д. 2000: 45, Поповић Д. 2006: 47, нап. 32; 50, Војводић 2010: 22, нап. 32, Бујало 2010: 240, нап. 31).³³

³² Нема потврда за присуство српскословенског језика у натписима на фрескама пре осликавања Студенице 1208/1209, за шта су, уобичајено, били ангажовани грчки сликари, док се српскословенски језик одраније јављао у натписима на камену које су израђивали домаћи клесари, током читавог XII столећа (уосталом, на скулпторској представи Богородице с Христом и арханђелима на западном порталу у Богородичиној цркви у Студеници постоји српскословенски натпис, сачињен до 1196), што оповргава искључивост тезе да су грчки епископи, рукополагани у Охриду, бранили уношење српскословенског језика у цркве, и да је за такву слободу био неопходан документ који ће додељивати самосталност датој црквеној установи, у конкретном случају СТ у Студеници (о томе в. Петровић М. 1986: 25–26). Појава српскословенског језика на фрескама у Студеници говори о нечему другом – о образовању и црквеностановној зрелости, уопште о самосвести једног члана ктиторске породице, у овом случају монаха Саве, који се могао лично старати о ликовном програму у задужбини (о ктиторским правима с великим ограничењем епископске власти, међу којима је и право израде портрета за ктитора оснивача, в. Троицки 1935: 104–123). О своме таквом старању, он, уосталом, и говори на дну ктиторског натписа (Трифуновић 1967); о Савиној улози у живописању Богородичине цркве у Студеници уп. Ђурић 1979: 246–248.

³³ Традиционално мишљење по којем је Сава на Светој Гори саставио КТ и ХТ, а у манастиру Студеници ЖС, СТ, доцније још и Службу светом Симеону, заступали су, међу историчарима књижевности, на пример, Павле Поповић (1934: 37–40) и Димитрије Богдановић (1980: 147–153). Са Стојаном Новаковићем код нас се сасвим утврдило гледиште да је Сава саставио СТ на подлози ХТ који је пренео у Студеницу, „изменивши у њему потребне ситнице, и написавши му за приступ живот свога оца Стефана Немање“; зато је он овај типик и назвао „Хиландарско-студеничким типиком“ (1912: 349). Генетску везу између ХТ и ЕТ установио је Алексеј Афанасјевич Дмитријевски (Дмитриевский 1895: XLIV–XLV), а језичку страну тога односа испитао је Ватрослав Јагић (1898). Ипак, Ђорђе Сп. Радојичић изнео је претпоставку да је састављање СТ претходило изради ХТ. Он је сматрао да је у време довршавања изградње Студенице на захтев самог Стефана Немање под Савиним надзором на Светој Гори преведен ЕТ и састављен првобитни СТ, послат у Студеницу; потом је такав типик прерађен за манастир Хиландар, као ХТ, после Немањине смрти (1200) и још једном је,

Ипак, досадашња представа о динамици и месту рада на СТ била је доста уопштена, без сагледавања унутартекстуалних односа. Видимо да се сигурније може ући у траг опсегу Савиних прерада ХТ пре доласка у Србију. Филолошко-текстолошка анализа би могла показати да је Сава заиста започео измене Типика већ на Светој Гори, али у другом смислу речи. То је питање за једно друго истраживање које вероватно никада неће моћи да одговори на сва постављена питања.

Можемо рећи да је по свршетку посла на ХТ врло мало консултован превод ЕТ, тј. да појединачне и ситније текстуалне исправке нису вршене на протографу ХТ (када би се уочила поједина грешка), него да је превод узет у обзир само у ограниченом виду, на почетку прераде Типика за Студеницу, за јасно одређене потребе.

састављањем опширног ЖС – уобличена последња верзија СТ (Радојичић 1936: 297–299). Радојичићеву претпоставку да је ЕТ прво преведен за манастир Студеницу убрзо је оспорио Владимир Ђоровић, позивајући се на резултате студије В. Јагића (Ђоровић 1940: 174; Ђоровић 1985 [1941]: 66). Ипак, сам Јагић је помишљао да је одмах по превођењу „један егземплар пријевода удешен према потребама манастира студеничкога, други према потребама хиландарским, али је то урађено на истоме мјесту [на Светој Гори], ваљда од истог човјека, под надзирањем самог Саве“ (1898: 62; за Свету Гору 65). Слично Радојичићу, Миодраг М. Петровић је закључио да су студенички монаси морали „добити писана правила, бар од времена упокојења Симеона Немање“, да би вршили годишњи помен ктитору (1986: 21), предвиђен по 35. глави оба типика (ипак, у овој глави се ХТ и СТ разликују); ово је најважније ктиторско обредно право, управо „главни садржај ктиторског права“ (Троицки 1935: 121). Независно од Ђ. Сп. Радојичића и П. К. Христу је претпоставио да је СТ преведен непосредно с ЕТ, с том разликом што је држао да је то учињено „већ од самог почетка“, оставивши само као могућност да је касније „дошло до извесног међусобног утицаја“ СТ с ХТ (Христу 1986: 70), очито с недовољним познавањем крупне текстолошке подударности између ова два типика. За Немању се из његова житија које је написао Стефан Немањић зна да је за своје задужбине обезбеђивао посебна монашка правила, која су, и мимо тога, привлачила његову пажњу, што је из делокруга ктиторских права и обавеза (о праву издавања типика в. Троицки 1935: 105; у ову Немањину заинтересованост за типике не верује Ђоровић: он сматра да је иницијатива за састављање типика, и то пре свега за Хиландар и Студеницу Савина, 1940: 175). Тим питањем се посебно бави Алексеј Мстиславович Пентковски (Пентковский 2016: 46–50; уп. Савић 2020б: 519, Поповић П. 1934: 38). Ипак, један овакав типик није могао послужити светом Сави у изради ХТ – недвосмислена је његова веза с ЕТ и специфичан контекст настанка дела, док за прераду ХТ до познате форме СТ, то се не може искључити; Сава је за посебна поглавља могао консултовати ранији, „Немањин СТ“, уколико је он постојао, што изискује посебна истраживања (и П. Поповић је сматрао да је пре Савина доласка у Студеницу постојао некакав типик из Немањина времена, 1934: 39).

Морало би другачије бити током дуже употребе типика у оба манастира, напоредо с нарастајућим општим образовањем и познавањем грчкога језика.³⁴ Неко би, кад-тад, макар на маргине Типика унео исправке. То се, међутим, није догодило и ми слободно можемо закључити да су и ЕТ и његов српскословенски превод рано изгубљени, можда на путу до Србије почетком 1207. године.³⁵

Сусрећемо се, наиме, у оба Савина типика с истоветним механичким грешкама које су се јавиле тек у преписивању с радне верзије превода, где је можда било каквога радирања или других разлога који су довели до смањене читљивости. Макар неке од оваквих грешака би се у пажљиву сравањењу с изворником уклониле, али то се није догодило.

Пр. 17.1. б(о)жѣствѣна и прѣч(ь)ствѣнаѧ рекохоомь антоургѧи · прѣч(ь)ст(ь)наго тѣла же и крѣви 5. гл. ХТ₁, 15δ, ОТ, 173δ, МТ, 292δ, прѣч(ь)ствѣ|наа ... прѣч(ь)стнаго СТ, 5δ (грч. ἡ θειοτάτη φημί καὶ ὑπέρτιμος ἱεροῦργησις τοῦ παναχράντου σώματος τε καὶ αἵματος ЕТ, р. 155–156 (л. 184а)). | Пр. 17.2. и всѣкъ оумѧ вашего подвигѧ · и д(оу)шевѣрѣднѧе помышлѧение · ч(ь)ст(ь)но и непокрѣвѣнѧно сот[ь]критѧѣко прѣд(ь) в(ого)мь а не прѣд(ь) чло(вѣ)к(о)мь [чло(вѣ)кы СТ, 12δ] · творещѣ испокѣданнѣ 6. гл. ХТ₁, 18δ, СТ, 12а–12δ, ОТ, 178δ, МТ, 296а (грч. καθαρῶς καὶ ἀπερικαλύπτως ἀποκαλύπτοιτε ЕТ, р. 266 (л. 187δ)). | Пр. 17.3. и о снхѣ [в'сѣхъ СТ, 65а] хотѣннѣ моѣ и приетнѣ [хотѣннѣ моѣ приѣти ОТ, 218δ, МТ 322а] · и свѣсть и заповѣдѣ 39. гл. ХТ₁, 34а (грч. θέλησίν μου καὶ ἀποδοχῆν καὶ συμβουλήν καὶ διάταξιν ЕТ, р. 1211 (л. 217δ)).

Ова наша текстолошким сагледавањем мотивисана запажања о двама фазама у раду могу се применити на две занимљиве језичке црте у вези са СТ, које се једноставно могу пратити (нажалост, у другим случајевима таква доследност није била могућа): а) творбена варијабилност Богородичиних атрибута за манастир Студеницу и

³⁴ В. Јагић, који је сранио реч по реч ХТ и ЕТ, закључио је да преводилац није био „извјештен у таким пословима“, управо да „није познавао многих танкоћа грчкога језика, [...] да је често побркао двије по спољашњим звуцима једнаке а по значењу различите ријечи, [...] да је на више мјеста криво прочитао грчку ријеч или је замијенио с неком другом (итд.)“ (1898: 59; 65).

³⁵ О Савину одласку са Свете Горе с очевим моштима, према изворима, в. Максимовић 1986: 438, 441–442, с ранијом литературом (Исто: 437–438, нап. 3).

б) дистрибуција старих и нових наставака инстр. једн. ж. р. старих *ā*-основа (-оју/-еју : -ов).³⁶

Манастири Хиландар и Студеница, као што је познато, имају различите посвете Пресветој Богородици (Мирковић 1935–1936: 85, уп. Радојичић 1936: 294–295). Нема сумње да је задатак преводиоца ЕТ био да дословце пренеси с грчкога предлошка текст на српскословенски језик, што значи да је он и посвету цариградског манастира Богородици Евергетиди пратио у своме преводу, док би редактор то накнадно мењао. Још је Алексеј Афанасјевич Дмитријевски запазио један пример где је у ХТ задржан „неподесан“ атрибут уз Богородицу. То је место драгоцено зато што се на њему налази преводиочев облик: бл(а)годѣтељница (12. глава ХТ₁, 11б). У СТ је овде, као и другде, извршена ревизија целовитог одељка, па и Богородичина атрибута, у творбеном смислу: бл(а)годѣтъница СТ, 28б (скраћивање основе *благодѣтељ-* → *благодѣтъ-*).

Пр. 18. н в(ог)оу м(а)т(ε)ри [в(ог)ом(а)т(ε)ри ОТ, 191а, МТ, 304а] г(о-
спо)жди н(а)шѣ [вл[а]д[ы]ч[и]ци нашѣи СТ, 28б] бл(а)годѣтељници
[бл(а)годател'ници ОТ, 191а, МТ, 304а, бл(а)годѣтъници СТ, 28б] 12.
гл. ХТ₁, 11б (грч. καὶ τῆ Θεομήτορι καὶ δεσποίνῃ ἡμῶν τῇ Εὐεργετίδι
ЕТ, р. 553–554 (л. 198а)).

Редактор СТ, који, иначе, наступа из перспективе 1. л. као и у ХТ, дакле „сам свети Сава“, користи други облик (творбѣну варијанту) истога атрибута (текстолошки дублет). Тако је и у 13. и 32. глави, док се у 14. и 29. глави користи његова фонетска варијанта (бл(а)г(о)датница), чије читање углавном зависи од тумачења скраћенице.³⁷ Редактор је, међутим, у 11. глави задржао облик који је својствен преводиоцу (бл(а)годѣтељница) зато што је за израду целе те главе, видели смо већ, консултовао постојећи превод. Текстолошке варијације овога типа једноставно се објашњавају различитим

³⁶ Присуство наставка -овъ (поред -о) у СТ, необичног на ширем словенском плану, није промакло оштром оку П. Ј. Шафарика (SCHAFFARIK 183: 27, SCHAFFARIK 1833: 14).

³⁷ Потпуно је скраћење (×2) у 13. глави. У 1. глави ХТ мотивна реч је написана с видљивим „јатом“ у другом делу (глаголској основи), онако како ју је, вероватно, и Сава изговарао: бл'годѣтъ ХТ₁, 6а (такође и 9. глава ХТ₁, 14а и 39. глава ХТ₁, 34б).

фазама у раду: у Хиландару је „свети Сава“ користио преводиочево решење, у Студеници своје.³⁸

Тезу о особену, Савину лексичком избору изван његових, оригиналних поглавља у ХТ, поткрепљују и други примери којима улазимо у траг руководећи се двама критеријумима: битно удаљење од ЕТ и присуство у одељцима за које је доказано да припадају светоме Сави, односно читавим делима која му се приписују.

На пример, Симеонови атрибути: кѹрь → господинь | светын → прѣподобьный | наставьникъ (према наставьница, ‘путеводитељ(ица) – вођа’, грч. ἡ ὁδηγήτρια).

У 35. глави ХТ испред Симеона је стајало титуларно кѹрь, што је у СТ замењено титулом господинь.

Пр. 19.1. и ктитора кѹрь' сѣмѣона мних(а) 35. гл. ХТ₁, 326 – и хтитора г(осподи)на сѣмѣона мниха СТ, 576.

У наслову 2. главе ХТ започето је писање кѹрь испред Симеонова имена, што је потом избрисано. У ЖС је на овоме месту исправка у господинь.

Пр. 19.2. Ѧ наслѣгени с(ве)таго сего манастира · прѣп(о)добнымъ ѡ(тъ)-цѣмъ нашимъ [дрисано: кѹрь си] симеономъ · и савою вѣмленымъ 2. гл. ХТ₁, 6а (уп. грч. Περὶ τῆς καθέδρας ταύτης τῆς ἁγίας μονῆς, ἧτοι τοῦ προαστείου τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ πρώτου κτήτορος κυροῦ Παύλου, τοῦ παρ' αὐτοῦ ἐκείνου ἀφιερωθέντος εἰς μοναστήριον ЕТ,

³⁸ Овове се не противи употреба старије форме у Симеонову ктиторском житију за манастир Студеницу проистеклом из ХТ. Текстолошки старији облик користи се на три места: на почетку (док је још био под утиском превода и рада на ХТ), што сведочи о томе да га је Сава могао започети још у Хиландару – на средини (као парафраза претходних речи) и – на крају као уједначавање с укупним текстом. То показује да је, без обзира на почетак (вероватно хиландарски), Сава посебно (и вероватно дуже) радио на Житију, по свему судећи по свршетку рада на основном тексту СТ (отуда не смета финално јављање облика *благодѣиельница* ум. *благодѣиница*):

– послѣдн же тѣхъ] сы нашъ с(ве)тын монастырь създа · егоже и нарече въ немъ прѣс(ве)тыѣ вл[а]д[ы]ч[и]це наше в(огороди)це · бл(а)годѣтеаннице ЖС, 81б. | ѡт(ь)ць нашъ г(оспо)д[и]нь прнде въ нашъ монастырь · егоже и създа | с(ве)тоую в(огороди)цоу вл[а]г[о]-д[ѣ]теанницѣ ЖС, 94а–94б: овај пут је то само парафраза претходних речи, несамостално место. | ходатанство[м]ъ] прѣс(ве)тыѣ вл[а]д[ы]ч[и]це наше в(огороди)це бл(а)-г(о)дѣтеаннице · и м(о)л(н)твами прѣподобнаго и бл(а)женнаго ѡ(тъ)ца нашего и хтитора г(оспо)д[и]на сѣмѣона ЖС, 117а.

р. 19–21 (л. 180б)) – слово „Ѧ· О наслѣдовани с(вѣ)т(а)го монастира сего · пр[ѣ]п[о]д[о]бным[ъ] ω(тъ)цель нашимъ и хтитором[ъ] · г(осподи)номъ сїмеономъ · и ω житїи его какво быс(тъ) прѣд[ъ] в(ого)мъ и чл(овѣ)кы ЖС, 79а (СТ) (уп. грч. Περὶ τῆς καθέδρας ταύτης τῆς ἁγίας μονῆς, ἧτοι τοῦ προαστείου τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ πρώτου κτήτορος κυροῦ Παύλου, τοῦ παρ’ αὐτοῦ ἐκείνου ἀφιερωθέντος εἰς μοναστήριον ΕΤ, р. 19–21 (л. 180б)).

Прва титула није само у вези с грчким предлошком, него је, очито, била и актуелна на Светој Гори, да би је, по преласку у Србију, Сава заменио обичном у Србији: господинь. Пребројали смо у ЖС 30 примера употребе ове титуле за Симеона (уп. Трифуновић и др. 1980: 43–44); ниједан од примера за грчку варијанту титуле не везује се за Симеона (Исто: 80).

*

Осврнимо се, сада, кратко и на наставак *-ов* у инстр. једн. ж. р. који је, изгледа, збуњивао Павла Ивића, не усуђујући се, због тога, да прераду СТ отворено припише светоме Сави (тога облика уопште нема у ХТ, Белић 1999 [1936]: 392; Ивић 1979: 174). Он је, пратећи његово јављање у СТ, управо на местима којих нема у ХТ, ни у „Савиним“ главама, закључио да је ХТ примаран и да се преводилац ЕТ није служио наставком *-ов* (или што га није имао у своме језичком осећању или што се држао црквенословенске норме), те да је СТ изведен из ХТ, уз опаску да је лице које је прерађивало текст Типика за Студеницу користило *-ов*, ослањајући се на своје језичко осећање (Ивић 1998: 113–114; за исти наставак уп. Јовановић Г. 2011: 125–127).

Што се тиче наставка *-ов*, не може се рећи да га Сава није познавао. Напротив. Он се, као резултат фонетског развоја старијег *-оју* (према псл. *-(о)јр) јавља у низу споменика који су или из Савина времена или се непосредно могу везати за самога Саву или Савино окружење или барем шири културни круг којем је и он припадао: Повеља бана Кулина из 1189 (= КП), Запис старца Симеона на Вуканову јеванђељу из 1202 (= ЗС), Симеонова оснивачка повеља манастира Хиландара из 1198–1199 (= ХП-I), у чијој изради је свакако и Сава учествовао, Друга оснивачка повеља Савина брата Стефана с краја XII или почетка XIII века (= ХП-II) и о концу – најстарији

препис КТ, рађен за живота светога Саве, 1220–1230-их година.³⁹ Поменути наставак је релативно рано бивао замењиван млађим, аналошким, -*ѡм*, тако да његово присуство у Аверкијеву препису, и без обзира на Савину личност, везује наставак Аверкијева предлошка за XIII век (уп. Ивић 1998: 113).⁴⁰ Укрстили смо употребу овога наставак с дистрибуцијом других хронолошких маркера, пре свега смењивања облика *блѡдѡѡиѡница с блѡдѡѡиѡница* и установили смо да постоји преклапање, мада не без остатка. Тамо где је у Типику вршена ревизија у првој фази, уместо њега стоји старије -*оју* и -*еју*, а тамо где је ревизија из друге фазе, у начелу долази млађи наставак.

Па ипак, немогуће је само протоком времена тумачити доста сложену слику употребе ових двеју форми. Ако се, на пример, одговарајући падеж јавља у синтагми чије је лексичко језгро књишка реч, и нарочито књишка форма (пре свега партицип), и иначе су мали изгледи за увођењем народних наставака. Управо је свети Сава, као што знамо, поред светога Симеона (или можда Симеонова личног писара), зачетник диглосије у српској писмености. То је, дакле, питање стила, а не само језика. Постоје облици које [нешто лабавија или нестабилизована] књижевна норма допушта или не допушта.

Пр. 20.1. сѡ старѡишѡвъ брат(н)ѡвъ 13. гл. СТ, 29б. | Пр. 20.2. и прѡчи-
стою его м(а)т(е)рню ѡбщюу наставницею 32. гл. ХТ1, 31а – и прѡс(вѡ)-
товъ б(огороди)цею бл(а)г(о)дѡтницѡвъ СТ, 54а | Пр. 20.3. прѡс(вѡ)товъ
б(огороди)цовъ 30. гл. СТ, 52б. | Пр. 20.4. вл[а]д[ы]ч[ь]ствоующюу вѡсею
срѡб(ь)скою землею 13. гл. СТ, 32а.

Оно што се јављало у разговорном језику, више је подлега-
ло овим променама (Богородица и њени епитети иако књишког
порека врло често су били предмет разговора у епоси прожетој
хришћанском побожноћу), али оно што је из морфолошких разлога
звучало свечано, а заправо је било сувопарно, остајало је по страни
(партиципи у титулисању српског владара).

Уопште узев, нормално је постојање разлика у књижевноје-
зичком раду код истога лица у дужем временском распону с нара-
стајућим искуством, посебно у времену интензивнијих језичких

³⁹ За ХП и КТ у блиском контексту уп. Белић 1999 [1936]: 392; Ивић 1979: 171.

⁴⁰ Овога наставак, иначе, нема у осталим Аверкијевим рукописима (Син-
дик 1995: 381).

врења, али и личних инојезичких контаката. Управо такав је прелом XII–XIII века за српски говорни и српски књижевни језик, који су тада још у превирању. Када се то има на уму, постаје врло реално и могућно присуство овога наставка у Савину писаном изразу (за говорни његов израз, видели смо, у то нема сумње). Сава је дуго боравио у другачијем словенском окружењу (осим грчког) – међу Русима у Руском манастиру и међу говорницима призренско-тимочког српског дијалекта и других југоисточних говора у Хиландару, па не треба искључити одређени инословенски утицај на његову говорну културу (на пример, макар у пожељнијој и мање пожељној употреби неких облика – конкретно овде у избегавању употребе наставка *-ов*). Након неког времена проведеног у чисто српској средини (од 1207) код њега је могло доћи до померања у пожељном говорном обрасцу, тј. до усклађивања са стањем у владајућој говорној пракси.

Велика разлика између *-оју* и *-ов* учинила је други наставачки облик маркираним (овде поред вокалских промена постоји и консонантска која овај наставак чини видљивијим у систему; на пример, мање је упадљиво *-смо* и *-смы* од *-ов*).

Потребна је и једна методолошка напомена: колико је овај наставак био несвојствен Сави током рада на ХТ, ми заправо ни не можемо поуздано знати јер једва да постоје услови за његово јављање у деоницама које му се приписују: у 1. поглављу преовлађује свечани тон који захтева строжи књижевнојезички израз, па се на неколико места писац влада у складу са законитостима микро- и макроплана (наслов књиге *смѣрениць мнѣ(о)мь · савою* 1а, *злобою* 4а, *мною смѣрениць* 4б; нешто мање свечан тон у 2, 3. и 42. поглављу, али у 2. поглављу очекивана употреба старог наставка (наслов *савою ѡмленѣмь ба; теплою ба, теплою прободь се лоубовню ба* – у последња два примера књишка фонетска варијанта, а у другом и упаривање с именицом на коју се придев односи која из фонетских разлога не развија (и не познаје) наставак *-ов*); у 3. и 42. поглављу нема примера. – Најјучљивији услови за јављање наставка били су у насловима изравно у Савину имену, што је Саву подстакло да обрати пажњу на овај народни свршетак, па се и ту може видети један од узрока његова изостанка. На крају, нема ниједне деонице писане народним језиком у којој би се јавио очекивани падеж.

На једном месту, чак, видимо два примера у синтагми с новим аналошким наставком *-ом* у ж. р., и код именице, и код придева, што је изузетно стара потврда за ову појаву. Потврда за окончање овог процеса не може се доводити у сумњу јер се по облику придева јасно види да је ж. р. (док је у ХТ м. р.):

Пр. 21. хранимом[ь] быти възлюбленомъ 9. гл. СТ, 19а, раније хра-
мином[ь] быти възлюбленомъ – храмомъ свомъ быти възлюбленымъ
9. гл. ХТ₁, 14а, ОТ, 184а, МТ, 299а (грч. οἶκος αὐτοῦ εἶναι καὶ
ἐτεράστους ЕТ, р. 373 (л. 191а)).

Наставак *-ов*, тако, може бити само помоћним критеријумом за одређивање неке од фаза Савина рада, не и основним.

И на крају, увек је ту начелни проблем: наш извор није чак ни секундаран, до нас су дошли само они облици које је Аверкије пренео, а пре њега је извесно филтрирање спровео преписивач концепта СТ.

Захваљујући свему наведеном, у принципу се може пратити постепеност у раду на СТ. У коначном можемо ићи ка закључку да Сава није припремио ни цео Типик ни цела поглавља пред свој пут, него да је у Хиландару овај посао једва започео. У Хиландару је обликовао општу, 11. главу, где се говори о прослављању Господњих и Богородичиних празника (у њој су само стари маркери), 12. главу је само започео, да би је завршио знатно касније, у Србији; целу 13. и 14. главу завршио је у Србији. По нашем суду, нема сумње да је управо свети Сава аутор ових прерада јер осим његова начелног сведочења (за цео Типик) и исказа у 1. л., као и јединог прихватљивог логичног објашњења (да је само он могао да се бави тако сложеним питањима као члан ктиторске породице, потом и први архимандрит у српској монашкој заједници која је била на путу стицања аутономије), ту је и бујица српских народних облика који се користе, нарочито у 10, 12. и 13. поглављу СТ – тамо где је највише вршено измена. Чак се може рећи да су овакви облици овде много више заступљени него у целинама које су већ приписане Сави у ХТ (1–3, 42), у готово свој својој разноврсности.

*

Последњи историјски податак који Сава саопштава у ЖС јесте датум полагања Симеонових моштију у раније одређени студенички гроб [9]/19. фебруара [1207] (за исправку датума и годину в. Мандић 1990 [1986]: 30–38 и Максимовић 1986: 440, 442; уп. Вуловић 1885: 90). Пошто Сава не помиње мироточење које се одиграло након осликавања Симеонова лика у Студеници 1208/1209, закључује се да је концепт СТ, укључујући и ЖС, као целина завршен у времену између ова два догађаја (Трифуновић 1987: 69; уп. Миљковић 2008: 129), не пре 1209/1210. године. Сава, очито, ни тада, ни после, није имао довољно времена да се врати кроз текст и исправи заостале неуједначености. Између прве, радне верзије СТ и Аверкијева преписа постоји оригинални препис (СТ₀₁). Владимир Ђоровић је, на основу осавремењивања титуле српског владара, закључио да је Аверкијев предлог настао 1217–1219 (1940: 174). Миодраг М. Петровић ће бити у праву да 1219. година из Ђоровићеве аргументације отпада јер нема потребе да се уз владара помиње поглавар читаве цркве, архиепископ (1986: 36, нап. 115). Краљ се, заправо, помиње на два места у тексту и оба пута реч је о интерполацији истога типа, о једновременој корекцији текста у складу с новонасталим приликама на српском престолу. Тешко је рећи када су и од кога ове интервенције вршене, али обе, свакако, падају после 1217. године. Због природе прве измене која у новодобијеној синтагми нема много смисла, можемо претпоставити да је то могло бити урађено у Савину одсуству, без посебног Савина старања.⁴¹ Проста замена келни жоупань с келни краљь извршена је на исти начин и у Стефановој интитулацији у Мљетској повељи (в. пр. 23.3). Сличне интервенције с именом, а задржаном титулом „великог жупана“ имамо у запису Старца Симеона (ЗС, 1202).

⁴¹ Не може се искључити ни могућност непосредног Савина учешћа у актуелизацији владарске титуле, с поништавањем првобитне формулације, што би изискивало проток више времена, након Савина повратка из Никеје (1220) кад су се прилике средиле и када је Сава могао да се посвети и СТ, вероватно још за живота Стефана Првовенчаног (умро 24. септембра 1227, 1228. или 1223, Буало 2016: 126–127 и нап. 197). Ипак, за такву појединачну корекцију присуство састављача Типика није било неопходно; то је могао учинити наредни игуман.

Пр. 22.1. на владычьствоующа сею землею · велѣга к^рал^ля · иже боудеть противоу врьменевн 12. гл. СТ, 27б. | Пр. 22.2. ѣко нашъ си с(вѣ)ты [с(вѣ)тын съ СТ, 29а] манастырь · прѣс(вѣ)тыи [+ вл[а]д[ы]ч[и]це наше СТ, 29а] г(оспо)жде наставнице нашек б(огороди)це [б(огороди)це бл(а)-годѣтнице СТ, 29а] · почтень быс(ть) оу[д]ь бл(а)говѣрныхъ ц(ѣ)с(а)рь [ц(а)рьѡ ОТ, 192а, ц(а)рьѡ МТ, 304б] [бл(а)говѣрнаго и хр(и)столюбиваго к^рал^ля · бл(а)женнаго о(ть)ца нашего и хтитора г(осподи)на симеоуна СТ, 29б] · да естъ оу почти манастырь [манастыря ОТ, 192а, манастыря МТ, 304б] · [+ и СТ, 29б] игоумань [+ си СТ, 29б] · ѣко ини ц(ѣ)-с(а)рь(ь)сти манастырни [якож(е) инѣх(ь) ц(а)рь(ь)скыхъ манастырьѡ ОТ, 192а, МТ, 304б] игоуманни · ини же навѣлѣжаютъ се оу[д]ь ц(ѣ)с(а)ра [ц(а)ра ОТ, 192а, МТ, 304б] [да ес(ть) вьсѣх[ь] игжмень вышьши · и да нарицаетъ се прѣвы СТ, 29б] 13. гл. ХТ₁, 12а. Не може се искључити могућност да је овде само извршена замена у владарској титули: да је опет краљ дошло на месту господинь јер управо такву формулацију видимо у Симеонову житију за Стефана Немању, у времену приповедања већ у монаштву: бл(а)говѣрны и хр(ист)олюбивы г(осподи)нь ЖС, 82б.

У Студеници је већ постојао свечани препис са „Савина“ аутографа – званична верзија документа, оригинал, чије трагове, убеђени смо, показује Аверкијева копија. Један од кључних елемената јесте збуњујуће ж (уп. Ивић 1998: 113). После Савина повратка у Србију нови препис с оригинала, практично нови оригинал СТ, већ би имао другачији правопис, и што је још важније – другачије формулисане атрибуте уз српскога краља (јер би нови, званични препис, морао бити и нови оригинал, што би, већ, захтевало нову ревизију, коју ми не видимо: све остале формулације за јављање српског владара у тексту у духу су ранијег времена, самог краја XII, почетка XIII века – неутралне и доста уопштене, али због честих партиципских образовања ипак свечане, мада непретенциозне: „господар“, „онај који влада“, „онај који господари“).⁴² Готово да је извесно да се Сава

⁴² Могуће је још само претпоставити да је постојао међупрепис који је настао у другој епоси, након пропасти средњовековне Србије, довољно стар да би у Аверкијево време имао мноштво нагомиланих деформитета и да би Аверкије у њему видео непосредно Савино дело (оквирно друга половина XV – почетак XVI века). То је врло мало вероватно јер би подразумевало исти поступак као Аверкијев: брижљиво преношење осим текстуалних, још и других особина

више није враћао тексту јер да јесте, његове измене би се претвориле у нову прераду (уп. нап. 41).

Једноставну титулатуру сусрећемо и у другим малобројним документима пре проглашења краљевства – у суштини српски владар је тада господинь или велики жоупань, а када Стефан постане краљ, титулатура ће постати сложенија:

Пр. 23.1. кр(ь)сть великаго жоупана stefana <на>мѣстнаго г(оспо)д(и)на всѣи срѣпцѣ земли XII-II (потпис). || Пр. 23.2. краљь (всѣ срѣпскиѣ) земли двоклантнѣ и травѣннѣ и далмацнѣ и захълмнѣ ЖП-I, р. 1-2; набрајање у интитулацији Повеље краља Стефана и његова сина Радослава Жичи. | Пр. 23.3. грѣшнѣи stefanь велики краљ(ь) на мѣстнѣи г(оспо)д(и)нѣ всѣ срѣпске земли и двокланѣ и дальматнѣ и травоуннѣ и хълмске земли МП, р. 8-9; у интитулацији Повеље Стефана Немањића манастиру Свете Марије на Мљету иста је интерполација као у СТ (велики краљь). | Пр. 23.4. stefanь ... вѣнчаннѣи краљ(ь) и сам(од)рѣж(ьць) всѣ срѣпске з(е)млы и пом(о)рские МП, р. 42; у потпису исте повеље српски владар је самодрѣжць – због тога ни одговарајући придев, самодрѣжавнѣи, не изгледа преурањено (неверодостојно) у СТ.

*

На крају, можемо закључити: предложак Аверкијева преписа јесте финална верзија СТ. Како је Сава радну верзију окончао 1209/1210. године, оригинал је свакако настао најкасније до његова напуштања Србије. Извесно је да је Сава боравио у Србији до краја априла 1215 (Миљковић 2008: 130). Коначни рукопис СТ је,

оригинала. Док су П. Ј. Шафарик и В. Јагић веровали да је Аверкије користио Савин аутограф, страдао у пропасти Првог српског устанка, 1813 (Шафарик је ово забележио на листу уметнутом у СТ, в. Јиречек 1874: 134, Синдик 1992: 396; уп. Јагић 1867: 155). Ђ. Сп. Радојичић се с тиме није сложио, сматрајући да се Аверкије служио преписом „ко зна кога преписа Савиног оригинала, кад је у њему такав неред и кад су у њему растављене и порастуране поједине главе Типика“, јер „тако се не преписује рукопис за који се верује да је аутограф Св. Саве“ (1951-1952: 156; уп. 152). Радојичићеве приговори не доводе у питање могућност да је Аверкијев предложак настао у Савину времену, управо да је преписан по Савину налогу (по нашем мишљењу, не Савин аутограф него званична верзија Типика). Тај примерак је из више разлога, за време од четири стотине године могао у више прилика претрпети озбиљна оштећења која нису умањила његов значај и живу успомену на светог Саву (уп. Поповић П. 1924: 29).

дакле, настао за време Савина игуманства и архимандритства у Студеници, око 1210–1215. године.⁴³ Али, нема разлога да се горња граница поставља тако високо, јер су црквени разлози налагали окончање целокупног посла на СТ знатно пре, недуго после смрти „првог игумана“ Дионисија, 1. јуна, сматрамо 1210. године (Савић 2020а),⁴⁴ па би се јеромонах Сава бирао за студеничког архимандрита по 13. глави Типика, претпостављамо у другој половини 1210. године. Ако имамо на уму да је и оригинал ХТ израђен (свечано преписан с радног примерка) за релативно кратко време (1200), и ако настанак овога, како смо раније претпоставили монументалног оригинала, посматрамо у истом кључу са свршетком живописања и појавом најстаријих српскословенских фреско-натписа у Богородичиној цркви, логично је претпоставити да је и преписивање оригинала СТ завршено једнако брзо, највероватније током 1210. године; непланирано убрзање посла довело је до фиксирања неких језичко-текстолошких недостатака у СТ.

ИЗВОРИ

БТ: Хиландарски типик у изводу из Букурешта, препис 19, 39–41. главе, Румунска академија наука, Ms. Slav. 134, осамдесете/деведесете године XIV века; издање: Томислав Јовановић. „Препис извода Хиландарског типика у збирци Румунске академије наука.“ *Осам векова Хиландара. Историја, духовни животи, књижевности и архивске књижевности*. Београд: САНУ, 2000, 199–201.

Вукан: Вуканово јеванђеље, 1196–1202; издање: Јосип Врана. *Вуканово еванђеље*. Београд: САНУ, 1967.

ГГ: Григорович-Гиљфердингово јеванђеље, Руска државна библиотека, Григ., Ф. 87, No 11. I; Руска национална библиотека, Гиљф., бр. 61, друга половина XIII века.

⁴³ Занимљиво да је већ П. Ј. Шафарик за време настанка ЖС узимао 1208. годину, а за настанак СТ интервал 1210–1215, време када је по њему Сава као игуман управљао Студеницом, одмах од Савина доласка у Студеницу до одласка из манастира (Schaffarik 1831: 26, Šafarik 1865: 203–204; за настанак оба текста он је узимао и 1210. годину, Schaffarik 1833: 14 и даље, односно општи интервал 1208–1215, Šafarik 1873 [1851]: III–IV). Светислав Вуловић који је на основу садржаја двају Симеонових житија, Стефанова и Савина, одредио првенство Савину тексту и његов највећи квалитет међу српским средњовековним житијима, настанак ЖС најшире смешта у време између 1207. и 1215 (Вуловић 1885: 90).

⁴⁴ Дионисије је на челу манастира и у време Симеонова мироточења, које се збило најраније 13. фебруара 1210 (Миљковић 2008: 130).

- ДЗ-IV: Душанов законик у рукописима млађе редакције; издање: *Законик цара Стефана Душана*, књ. IV, т. II. Београд: САНУ, 2015.
- ДЈ: Дивошево јеванђеље, Цетињски манастир, Подврх бб, око 1330.
- Домент: Доментијан, Житије светог Саве, Житије светог Симеона; издање: *Живоїи свейоїа Симеуна и свейоїа Саве*. Написао Доментијан. На свијет издао Ђ. Даничић. У Биограду: у Државној штампарији, 1865; *Доментїијан. Жїиїїје Свейоїа Саве*. Љ. Јухас-Георгиевска (предг., прев., комент.). Томислав Јовановић (изд.). Београд: СКЗ, 2001.
- ЕТ: Евергетидски типик, Библиотека Атинског универзитета, бр. 788, XII век; издање: Paul Gautier, „Le typon de la Théotokos Evergétis.“ *Revue des études byzantines* 40 (1982): 5–101.
- ЖП-I: Прва жичка повеља Стефана Првовенчаног и сина Радослава, 1219/1220; издање: Владимир Мошин, Сима Ђирковић, Душан Синдик (прир.). *Зборник средњовековних ћириличких ѿвеља и ѿсама Србије, Босне и Дубровника*, књ. I (1186–1321). Душан Синдик (ред.). Београд: Историјски институт, 2011, 89–92, бр. 14.
- ЖС: Савино Житије светог Симеона, в. СТ.
- ЗС: Запис старца Симеона на Вуканову јеванђељу, 1202; издање: Ђорђе Трифуновић, „Запис старца Симеона у Вукановом јеванђељу. Издање текста.“ *Са свейоїорских извора*. Београд: Службени лист СЦГ, 2004, 65–87.
- КН: Кулинов натпис из Мухашиновића, 1185; издање: Бранкица Чигоја, *Најстїарији срїски ћирилски најїиїси (XI–XV век). Графија, орїоїрафија и језик*. Бг 2014³, 50–53.
- КП: Повеља бана Кулина, 1189; издање: *Зборник средњовековних ћириличких ѿвеља и ѿсама*, 49–52, бр. 2.
- КС: Кгиторски натпис у Студеници, 1208/1209; издање: Гојко Суботић, Бојан Миљковић, Ирена Шпадијер, Ида Тот. *Наїїиїси иїїоријске садржине у зидном сликарстїву*, т. I, XII–XIII век. Београд: Византолошки институт САНУ, 2015, 36–37.
- КТ: Карејски типик, препис из 1220–1230-их година, Хиландар, АХС 134/135; издање: Димитрије Богдановић (прир.). *Карејски иїиїик свейоїа Саве*. Београд: Српска академија наука и уметности, Народна библиотека Србије, Матица српска, 1985.
- ЛС: Листови Срезњевског, 3/4 XII века; издање: И. Срезневскїи, „Свѣденїа и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ.“ № LXVI. *Сборникъ ОРЯС*, т. XV. Санктперербургъ, 1876, 393–397 [Ђорђе Трифуновић. „Житије из времена светог Саве.“ *Сїаљивање мошїиїїу свейоїа Саве (1594–1994)*. Зборник радова. Београд: Свети архијерејски синод СПЦ, 1997, 46–48, 39–54].
- Мар: Маријино четворојеванђеље, друга половина XI века; издање: И. В. Ягичъ (изд.). *Памятникъ глаголической письменности*. Мариинское четвероєвангелїе, съ примѣчанїями и приложенїями. Санктпетербургъ, 1883.
- Мир: Мирослављево јеванђеље, друга половина XII века; издање: Никола Родић, Гордана Јовановић. *Мирослављево јеванђеље. Криїиїчко издање*. Београд: САНУ, Институт за српскохрватски језик, 1986.

- МЈ: Мостарско (Манојлово) јеванђеље, Архив САНУ, бр. 343, прве деценије XIV века.
- МП: Повеља Стефана Првовенчаног манастиру Свете Марије на Мљету, 1217–1227 (у оквиру потврде краља Милутина); издање: *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама*, 107–109, бр. 21.
- МТ: Хиландарски типик, препис таха монаха Марка, Народна библиотека Србије, Рс 17, 1370/1375; издање: Томислав Јовановић. „Хиландарски типик према препису таха монаха Марка.“ *Хиландарски зборник* 10 (1998): 235–277.
- ОТ: Хиландарски типик из Одесе, препис монаха Михе, Универзитетска библиотека у Одеси, бр. 1/97,6 (536), трећа четвртина XIV века.
- ПЈ: Припковићево јеванђеље, Руска национална библиотека, Гилф., бр. 6, последња четвртина XIV века.
- Прв: Стефаново Житије светога Симеона; издање: Љиљана Јухас-Георгиевска (предг., прев. и комент.). Томислав Јовановић (изд.). *Житије святой Симеона*. Стефан Првовенчани. Сабрана дела. Београд: СКЗ, 1999.
- РХ: Рашко-хиландарско јеванђеље, Хиландар, бр. 22, друга четвртина XIII века.
- СП: Студеничка повеља Стефана Немање, 1183–1196; издање: *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама*, 61–62, бр. 6.
- СТ: Студенички типик, Народни музеј у Прагу, Шафарикова збирка, IX Н 8 (§ 10), 1619; издање: Надежда Р. Синдик (прир.). *Студенички типик. Царославник*. Фототипско издање. Београд 1992; Томислав Јовановић (прир.). *Студенички типик. Царославник манастира Студенице*. Београд 1994.
- СХ: Светостефанска хрисовуља, 1317–1318; издање: Ђорђе Трифуновић (прир.). *Повеља краља Милутина манастиру Бањска – Свјетостефанска хрисовуља*, I–II. Београд: Музеј у Приштини и др., 2011.
- Теод: Теодосије, Житије светога Саве; издање: Ђ. Даничић (изд.). *Живой святойа Саве. Найсао Доментијан* [Теодосије]. У Биограду: Друштво србске словесности, 1860.
- ХП-I: Прва хиландарска повеља Симеона Немање, 1198–1199; издање: *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама*, 67–69, бр. 9.
- ХП-II: Друга хиландарска повеља Стефана Немањића, 1199–1202. или 1207/1208; издање: *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама*, 79–83, бр. 12.
- ХПл: Хумачка плоча, XII век; издање: Бранкица Чигоја, *нав. дело*, 43–46.
- ХТ: Хиландарски типик, најстарији препис (ХТ1), почетак XIII века (1200–1206), Хиландар, АХС 156/158; издање: Димитрије Богдановић (прир.). *Хиландарски типик. Рукопис СНП AS 156*. Београд: Народна библиотека Србије, Завод за међународну научну, просветну, културну и техничку сарадњу Србије, 1995; напоредно издање ХТ/СТ и ЕТ, с деловима из МТ којих нема у ХТ1: Владимир Ђоровић (прир.). *Дела старих српских писаца*, књ. 1. *Списи св. Саве*. Београд – Ср. Карловци: СКА, 1928, 14–150.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Баришић, Фрањо. „Хронолошки проблеми око године Немањине смрти.“ *Хиландарски зборник 2* (1971): 31–58.
- Белић, Александар. „Прилошки историји словенских језика.“ *Историја српског језика. Студије, расправе, криптике*. Изабрана дела VII. Александар Младеновић (прир.). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, 16–35 [Глас СКА LXII. Други разред 40 (1901): 199–242].
- Белић, Александар. „Учешће св. Саве и његове школе у стварању нове редакције српских ћириличких споменика.“ *Историја српског језика. Студије, расправе, криптике*. Изабрана дела VII. Александар Младеновић (прир.). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, 357–396 [*Светиславски зборник, I. Расправе*. Београд: СКА; 1936, 211–276].
- Белић, Александар. *Историја српског језика. Фонетика. Речи са деклинацијом. Речи са конјугацијом*. Изабрана дела IV. Александар Младеновић (прир.). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006 [*Основи историје српскохрватског језика*, књ. I. Фонетика. Београд, 1960; *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. I. Речи са деклинацијом. Београд 1962].
- Богдановић, Димитрије. *Кашалоћ ћириличких рукописа манастира Хиландара*. Београд: САНУ, Народна библиотека СР Србије, 1978.
- Богдановић, Димитрије. *Историја старе српске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга, 1980.
- Богдановић, Димитрије. „Карејски типик светог Саве.“ *Карејски типик светиога Саве*, II. Књигу прир. Димитрије Богдановић. Београд: Српска академија наука и уметности, Народна библиотека Србије, Матица српска, 1985, 1–6.
- Богдановић, Димитрије. „Предговор. Свети Сава.“ *Свети Сава. Сабрани списи*. Данашња језичка верзија Л. Мирковић, Д. Богдановић, Д. Богдановић (прир.). Београд: Просвета, СКЗ, 1986, 7–28.
- Бубало, Ђорђе. „Када је велики жупан Стефан Немањић издао повељу манастиру Хиландару?“ *Стари српски архив 9* (2010): 233–241.
- Бубало, Ђорђе. *Српска земља и поморска у доба владавине Немањића*, књ. I. *Од Сабора у Расу до Сабора у Дежеву*. Београд: Филип Вишњић, 2016.
- Војводић, Драган. „Први гроб светог Симеона Српског.“ *Шести казивања о Светој Гори* (2010): 15–41.
- Вуловић, Свет. „Из старе срп. књижевности, I. По нешто о биографијама српским XIII. века.“ *Годишњица Николе Чујића VII* (1885): 87–135, 90.
- Вуловић, Свет. Н. „О књижевном раду Св. Саве.“ *Просветни гласник XVI/3* (1895): 179–193.
- Гроздановић-Пајић, Мирослава. „Ново датирање српских ћириличких рукописа Шафарикове збирке у Прагу.“ *Библиоџекар XX/5* (1968): 449–460.
- Дмитриевскій, А. *Описаніе литургическихъ рукописей, хранящихся въ библиотекахъ православнаго востока*, т. I. *Тулкѣ*, ч. I. *Памятники патріаршихъ уставовъ и ктиторскіе монастырскіе Типиконы*. Кіевъ: Типографія Г. Т. Корчакъ-Новицкаго, 1895.

- Ђорђевић, Петар. „Прилози проучавању језика у списима св. Саве.“ *Бојословље* X/2–3 (1935): 198–199.
- Ђурић, Војислав Ј. „Свети Сава и сликарство његовог доба.“ Међународни научни скуп *Сава Немањић – свети Сава. Историја и предање*, децембар 1976. Београд: САНУ, 1979, 245–261.
- Живоиновић, Мирјана. „Хиландарски и Евергетидски типик. Подударности и разлике.“ *Зборник радова Византолошког института* XXXIII (1994): 85–102.
- Живоиновић, Мирјана. *Историја Хиландара, I. Од оснивања манастира 1198. до 1335. године*. Београд: Просвета, 1998.
- Ивић, Павле. „О језику у списима светога Саве.“ Међународни научни скуп *Сава Немањић – свети Сава. Историја и предање*, децембар 1976. Београд: САНУ, 1979, 167–175.
- Ивић, Павле. „питање ауторства Хиландарског типика у светлости језичке слике тога текста.“ Међународни научни скуп *Свети Сава у српској историји и традицији*. Београд: САНУ, 1998, 107–115.
- Јагић, Ватрослав. „Типик хиландарски и његов грчки извор (додатак к издању епископа Димитрија).“ *Споменик СКА XXXIV, Други разред* 31 (1898): 1–66.
- Јиречек, Јос. Конст. „Типик св. Саве за манастир Студеницу.“ *Гласник СУД* XL (1874): 132–181.
- Јовановић, Гордана. „Студенички типик – важан извор за изучавање српскословенског/српског језика.“ *Библеистика. Славистика. Русистика*. К 70-летию заведующего кафедрой библеистики профессора Анатолия Алексеевича Алексеева. Санкт-Петербург: Филологический факультет Санкт-Петербургского государственного университета, 2011, 113–131.
- Јухас-Георгиевска, Љ. „Типик светог Саве за манастир Хиландар.“ Димитрије Богдановић (прир.). *Хиландарски типик, Рукопис Chil AS 156*. Београд: Народна библиотека Србије, Завод за међународну научну, просветну, културну и техничку сарадњу Србије, 1995, 97–132.
- Максимовић, Љубомир. „О години преноса Немањиних моштију у Србију.“ *Зборник радова Византолошког института* XXIV–XXV (1986): 437–444.
- Мандић, Светислав. „Фебруарски датуми у Савиној повести о светом Симеону.“ *Царски чин Стефана Немање. Чињенице и претпоставке о српском средњовековљу*. Београд: СКЗ, 1990, 25–57 [„Последњи датум у Савиној повести о светом Симеону.“ *Осам векова Студенице*. Зборник радова. Београд: Свети архијерејски синод СПЦ, 1986, 173–184].
- Маринковић, Радмила. „Историја настанка Живота господина Симеона од светога Саве.“ Међународни научни скуп *Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање*, децембар 1976. Београд: САНУ, 1979, 201–213.
- Маринковић, Радмила. „Љубав – врлина Савиног живота.“ *Свети речи* 2–3 (1997): 35–36.
- Миљковић, Бојан. *Житија светој Саве као извори за историју средњовековне уметности*. Београд: Византолошки институт САНУ, 2008.
- Мирковић, Лазар. „Хиландарске старине.“ *Старинар* X–XI (1935–1936): 83–94.

- Младеновић, Александар. „Неке филолошке и друге напомене уз ‘Цароставник манастира Студенице.’“ *Осам векова Сѣуденице*. Зборник радова. Београд: Свети архијерејски синод СПЦ, 1986, 219–230.
- Младеновић, Александар, Јасмина Недељковић. „Хрисовуља цара Стефана Душана манастиру Светих арханђела Михаила и Гаврила код Призрена (снимци преписа Јанка Шафарика).“ *Археографски њрилози* 25 (2003): 39–142.
- Мошин, Владимир А. „Рукописи Пећке патријаршије.“ *Сѣтарине Косова и Меѣохије IV–V* (Приштина, 1971): 5–136.
- Мошин, Владимир А. „Правни списи светога Саве.“ Међународни научни скуп *Сава Немањић – свети Сава. Историја и ѡредање*, децембар 1976. Београд: САНУ, 1979, 101–128.
- Новаковић, Стојан. *Законски сѣоменици срѣских држава средњега века*. Београд: СКА, 1912.
- Пентковский, Алексей Мстиславович. „Славянское богослужение и церковные организации в сербских землях в X–XII веках.“ *Сѣефан Немања – ѡрејодобни Симеон Мироточиви*. Зборник радова, I. Београд–Беране: Институт за историју уметности Филозофског факултета у Београду итд., 2016, 35–61.
- Петровић, Миодраг М. *Сѣуденички ѣијик и самостјалност Срѣске цркве*. Горњи Милановац: Дечје новине, 1986.
- Пешикан, Митар. „Колико је писара писало Вуканово јеванђеље?“ *Јужнословенски филолоѣ XXXV* (1979): 147–159.
- Поповић, Даница. „Мошти светога Симеона.“ *Трећа казивања о Свѣјој Гори* (2000): 40–59.
- Поповић, Даница. *Под окриљем свѣјосѣи. Кулѣ свѣјих владара и реликвија у средњовековној Србији*. Београд: Балканолошки институт САНУ, 2006.
- Поповић, Даница, Марко Поповић. „Мироточиви гроб светога Симеона у Студеници – нови поглед.“ *Зборник радова Визанѣолошкој инстѣијуѣ III* (2015): 237–257.
- Поповић, Иван. „Грчко-српске лингвистичке студије III. Проблем хронологије византских и новогрчких позајмица у српском језику.“ *Зборник радова САН*, књ. XLIV. Византолошки институт, књ. 3 (1955): 117–157.
- Поповић, Павле. „О књижевном делу светога Саве.“ *Брасѣво XXVIII/45* (1934): 36–44.
- Радојичић, Ђорђе Сп. „Зашто је Студеница посвећена Св. Богородици Благодетелници (Евергетиди).“ *Боѣсловље XI* (1936): св. 3, 294–300, св. 4, 405–411.
- Радојичић, Ђорђе Сп. „Прве три главе Студеничког типика.“ *Јужнословенски филолоѣ XIX/1–4* (1951–1952): 151–157.
- Ракић, Зоран. „Београдски паримејник.“ *Свѣј срѣске рукојисне књије (XII–XVII век)*. Београд: САНУ, 2016, 240–244.
- Ракић, Зоран. „Типик (Цароставник) манастира Студенице.“ Миодраг Марковић. *Духовно и кулѣурно наслеђе манастира Сѣуденице. Древност, ѡстојаносѣ, савременосѣ*. Београд: САНУ, 2020, 189–190 (у штампи).

- САВИЋ, Виктор. *Бојослужбена лексика у српским пишаницима од XII до XIV века*. Докторска дисертација. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, 2013а (ментор проф. др Јасмина Грковић-Мејдор).
- САВИЋ, Виктор. „Штокавска вокализација у Хиландарском типикју.“ *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* LXXIX (2013б): 83–88.
- САВИЋ, Виктор. „Препис Карејског типика из XVI века (АХС 134/135).“ *Scala paradisi*. Академику Димитрију Богдановићу у спомен (1986–2016). Београд: САНУ, 2018, 299–324.
- САВИЋ, Виктор. „Надгробни натпис студеничког игумана Дионисија“, „Београдски паримејник“. Миодраг Марковић. *Духовно и културно наслеђе манастира Студенице. Древности, историјаности, савременисти*. Београд: САНУ, 2020а, 44–45, 71–73 (у штампи).
- САВИЋ, Виктор. „Устави Светога Саве.“ *Лейојис Мајнице српске* 505/4 (април 2020б), 513–530 (у штампи).
- СИНДИК, Надежда. „Библиотека“, „Каталог. Библиотека (Б)“. Војислав Ј. Ђурић. *Благо манастира Студенице*. Београд: САНУ, 1988, 171–184, 185–223.
- СИНДИК, Надежда Р. „Поговор.“ *Студенички пишаник. Царославник*. Фототипско издање. Београд: НБС, Завод за уџбенике и наставна средства, 1992, 401–418.
- СИНДИК, Надежда Р. „Хиландарски писар Аверкије.“ Павле Ивић (ур.). *Проучавање средњовековних јужнословенских рукописа*. Зборник радова са III међународне хиландарске конференције одржане од 28. до 30. марта 1989. Београд: САНУ, 1995, 377–392 + 10 сл.
- СТОЈАНОВИЋ, Љ. „Библиографски опис једног зборника.“ *Гласник СУД LXIII* (1885): 263–266.
- СТОЈАНОВИЋ, Љуб. *Стари српски записи и написаници*, I. Београд: СКА, 1902.
- ТРИЈИЋ, Владан. „Јеванђеља од Луке и Јована.“ *Свети српске рукописне књиге (XII–XVII век)*. Београд: САНУ, 2016, 254–256.
- ТРИФУНОВИЋ, Ђорђе. „О настанку списка светога Саве у светлости неких агиолошких појединости.“ *Бојословље*. Посвећено осамстогодишњици манастира Студенице XXXI/XLV, 1 (1987): 65–70.
- ТРИФУНОВИЋ, Ђорђе. „Глагол р а б о т а т и у студеничком натпису из 1209. године.“ *Зограф* 2 (1967): 6–7.
- ТРИФУНОВИЋ, Ђорђе. „Повеља краља Милутина манастиру Бањска. Светостефанска хрисовуља.“ *Повеља краља Милутина манастиру Бањска – Светио-стефанска хрисовуља*, I–II. Београд: Музеј у Приштини и др., 2011, 129–167.
- ТРИФУНОВИЋ, Ђорђе, Томислав Јовановић, Љиљана Јухас. „Азбучни показатељ речи у списима светога Саве.“ *Археографски прилози* 2. Додатак (1980): 1–201.
- ТРОИЦКИ, С. „Ктиторско право у Византији и у Немањинској Србији.“ *Глас СКА CLXVIII*, Други разред 86 (1935): 79–133.
- ЂИРКОВИЋ, Сима. „Студеничка повеља и студеничко властелинство.“ *Зборник Филозофског факултета*, XII/1. Споменница Георгија Острогорског. Београд: Београдски универзитет, 1974, 311–319.
- ЂОРОВИЋ, Владимир. „Предговор.“ *Дела старих српских писанаца*, књ. I. *Списи св. Саве*. Београд – Ср. Карловци: СКА, 1928, [I]–LXIII.

- Ђоровић, В. „Ђорђе Сп. Радојичић, Зашто је Студеница посвећена св. Богородици Благодетелници (Евергетиди). (Прештампано из „Богословље“ XI, 3–4): Београд 1936., 8°, 16.“ *Гласник Скојској научној друштва*, књ. XXI, Одељење друштвених наука 12 (1940): 172–175.
- Ђоровић, Владимир. *Свети Гора и Хиландар до шеснаестог века*. Београд: Манастир Хиландар, 1985 [1941].
- Христу, Панајотис К. „Манастир Пресвете Богородице Евергетиде у Цариграду.“ *Осам векова Студенице*. Зборник радова. Београд: Свети архијерејски синод СПЦ, 1986, 61–73.
- ШАФАРИК, Павел Јозеф. *Историја српске књижевности*. Студије о Србима, 15. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина – Нови Сад: Матица српска, 2004 [в. ŠAFAŘÍK 1865].
- ШПАДИЈЕР, Ирена. „Алегорија раја код светог Саве и Стефана Првовенчаног.“ ПЕРИБОЛОС, књ. I. Зборник у част Мирјане Живојиновић. Београд: Византолошки институт САНУ, 2015, 113–126.
- ШПАДИЈЕР, Ирена, Владан Тријић, Зоран Ракић, Зоран Ранковић. *Српске рукописне књиге у Чешкој*. Београд: Библиотека Српске патријаршије, Службени гласник, 2015.
- ШТАВЉАНИН-ЂОРЂЕВИЋ, Љубица, Мирослава Гроздановић-Пајић, Луција Цернић. *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*, књ. I. Београд: Народна библиотека Србије, 1986.
- JAGIĆ, V. *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga*, knj. I. *Staro doba*. Zagreb: u Štampariji Dragutina Albrechta, 1867.
- MOŠIN, Vladimir. „Čirliški rukopisi i pisma Nacionalne sveučilišne biblioteke u Zagrebu.“ *Radovi Staroslavenskog instituta V* (1964): 163–223.
- SCHAFFARIK, P. J. „Uebersicht der vorzüglichsten schriftlichen Denkmäler älterer Zeiten bei den Serben und anderen Südslawen.“ *Jahrbucher der Literatur* Nro. LIII. Unzeige-Blatt für Wissenschaft und Kunst (Wien 1831): 1–58.
- SCHAFFARIK, P. J. *Serbische Lesekörner, oder historisch-kritische Beleuchtung der serbischen Mundart. Ein Beitrag zur slawischen Sprachkunde*. Pesth: Verlag von C. A. Hartleben, 1833.
- SJS: Josef Kurz, Zoe Hauptová (hl. red.). *Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae*, I–IV. Praha: Academia, Euroslavica, 1958–1997.
- ŠAFAŘÍK 1865: Paul. Jos. Šafařík's *Geschichte des serbischen Schriftthums* [Geschichte der südslawischen Literatur, III]. Aus dessen handschriftlichem Nachlasse herausgegeben von Josef Jireček. Prag: Verlag von Friedrich Tempsky, 1865.
- ŠAFAŘÍK, Pavel Josef. „Život sv. Symeona od sv. Sávy. Z rukopisu XVII. Druhý otisk. V Praze: Nákladem Bedřicha Tempského, 1870.“ Památky dřevního písemnictví Jíhoslovanův. Vydání druhé, doplňky z pozůstalosti Šafaříkovy rozmnožené, upravil Josef Jireček. V Praze: Nákladem B. Tempského, 1873 [1851].
- VASMER, Max. *Die griechischen Lehnwörter im Serbo-Kroatischen*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften, 1944.
- VAŠICA, Josef, Josef Vajs. *Soupis staroslovanských rukopisů Národního musea v Praze*. Praha: Národní muzeum, 1957.

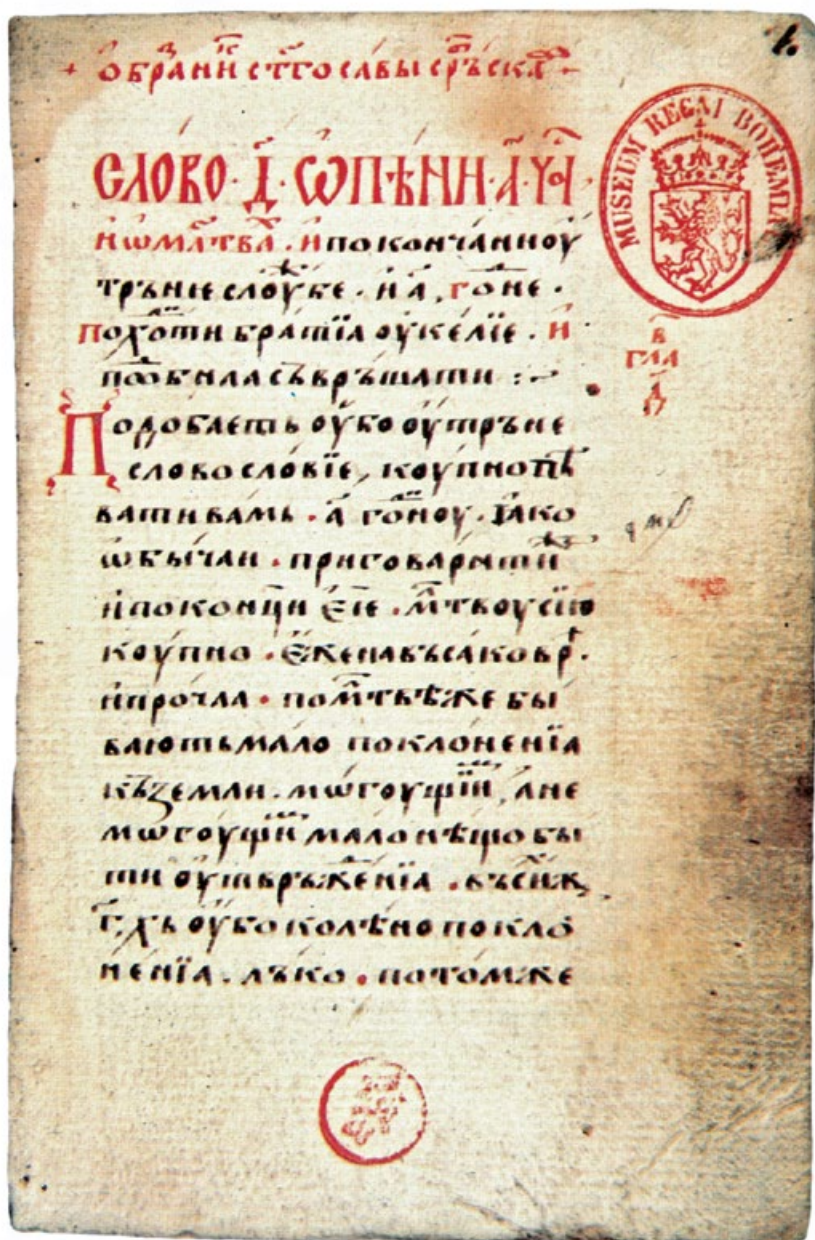
Viktor D. Savić

“SAINT SAVA’S TYPICON”

THE DATING OF THE MODEL FOR THE ONLY SERBIAN CHURCH
SLAVONIC MANUSCRIPT COPY OF THE STUDENICA TYPICON

S u m m a r y

The paper revisits the dating of the Typikon of Studenica, a later variant of the Serbian translation/modification of the Greek Evergetis Typikon. In Serbian scholarly literature there has been a widespread opinion – especially over the past several decades – that Sava started working on the Studenica Typikon already in Hilandar, almost simultaneously with his work on the Hilandar Typikon. This especially applies to chapters 12, 13, and 35, as well as to the extended version of the Life of Saint Simeon. By suggesting that the most important chapters of the Studenica Typikon had been completed already in Hilandar, Miodrag M. Petrović (1986) sought to demonstrate that the monk Sava had been self-authorized to act independently within the Ohrid Archbishopric in the Studenica monastery, paving the way for the establishment and independence of the future Serbian Church. However, a textual analysis reveals that such a far-reaching hypothesis is entirely unfounded and that it, in fact, distorts the evidence-based historical figure of the monk Sava, his entire work and the very act of establishing the Serbian Archbishopric in 1219. In our opinion, the work on the Studenica Typikon began by translating the Prologue of the Evergetis typikon, because the typikon for the Studenica monastery was a result of the subsequent reshaping of the protograph of the Hilandar Typikon. While the work on some individual chapters of the Studenica Typikon had been started in Hilandar, most of them were completed only after Sava’s return to Serbia (1206/1207). The draft of the Typikon was completed in 1209/1210, and the official version, the original, must have been completed shortly, most probably during the same year (1210, and certainly before 1215).

Студенички типик, 1619,
Народни музеј у Прагу, Шафарикова збирка, IX Н 8 (§ 10)
л. 1а, 4. глава (садашњи почетак Типика)

290

прѣклоненни. нѣтъ бѣ, нѣтъ вса чѣска бѣла.
 нѣ прѣпѣтала мѣтигѣ нѣ баніса нашего ісха.
 да боудѣтѣ снѣ, да бѣла же нѣ бѣанна. намѣ
 нѣ же понѣ, до ко нѣца вѣна сего. чѣны днѣ
 мѣтѣ а днѣ вѣно оу годни са, нашего же
 оца нѣ хитора суде она. вѣни днѣ а днѣ
 гѣ а днѣ а днѣ. понѣ же почети хоуе мѣ а же
 болаша гѣ. болаша а днѣ оу свѣта прострѣ
 вша гѣ оу а, нѣ же нѣ прѣвѣ днѣ. по бѣ а нѣ те
 мѣ нѣ днѣ а нѣ вѣ днѣ оу дѣ мѣ свѣта. каза
 ни нѣ творещи послѣ до вѣ а нѣ, оу свѣта нѣ а нѣ
 нѣ а нѣ. *Сло а. оу бѣ нѣ а нѣ оу а. нѣ оу мѣтѣ а нѣ*
нѣ оу скопчанин оу трѣ нѣ нѣ сѣ бѣ. нѣ прѣвѣ нѣ гѣ оу
нѣ оу хо днѣ нѣ бѣ а нѣ нѣ вѣ келнѣ. нѣ по бѣ а нѣ сѣ вѣ рѣ
По бѣ а нѣ те оу бѣ о, оу трѣ нѣ нѣ сѣ а нѣ шати. гѣ а
 вѣ оу словнѣ. нѣ оу по нѣ пѣтѣ вѣ а днѣ прѣво оу го
 днѣ оу а нѣко оу бѣ нѣ а нѣ. прѣго вѣ а рѣ а нѣ те нѣ по
 ко нѣ цнѣ нѣ, а нѣ снѣ оу ко оу гнѣ о. нѣ те нѣ а вѣ а нѣко
 вѣ рѣ а днѣ, нѣ прѣ о. по мѣтѣ вѣ те бѣ вѣ а ютѣ ко лѣ
 но по клонѣ ннѣ а днѣ ко зѣ вѣ а днѣ, а до го оу
 цнѣ а днѣ. а нѣ а до го оу цнѣ а днѣ, а днѣ оу нѣ оу бѣ
 те оу трѣ вѣ рѣ ннѣ а. вѣ снѣ хѣ те, гѣ оу бѣ оу ко лѣ
 но по клонѣ ннѣ а, а нѣ гнѣко. по гѣ оу бѣ а нѣко оу бѣ
 рѣ а нѣ, бѣ оу цѣ бѣ стнѣ а днѣ гѣ рѣ а нѣ а нѣко нѣ по мѣ оу нѣ а.

Хиландарски типик, препис из времена око 1370/1375. године
 Народна библиотека Србије, Рс 17,
 Зборник српских житија с типиком, рад таха монаха Марка
 л. 290а, 4. глава

Манастир Студеница, 1183–1196.
(фото: Иван Јовановић)